

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ ΓΙΕΡΟΥ

Η ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΗ ΚΑΙ ΨΥΧΙΚΗ ΟΛΟΤΗΣ
ΠΑΡ' ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙ

ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΕΠΙ ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΑ ΎΠΟΒΛΗΘΕΙΣΑ ΕΙΣ ΤΗΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΝ ΣΧΟΛΗΝ
ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

Ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ 2ου τεύχους
τοῦ περιοδικοῦ «ΑΚΑΔΗΜΕΙΑΣ»

ἘΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
1935

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

Ἡ ἔγκρισις διδακτορικῆς διατριβῆς ὑπὸ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν δὲν ὑποδηλοῖ ἀποδοχὴν τῶν γνώμων τοῦ συγγραφέως.

(ἀριθ. νόμου 5343 περὶ Ὁργανισμοῦ Πανεπιστημίου ἄρθρον 202 ἐδάφιον 2).

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ ΓΙΕΡΟΥ

Η ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΗ ΚΑΙ ΨΥΧΙΚΗ ΟΛΟΤΗΣ ΠΑΡ' ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἡ θεμελιώδης ἀρχὴ ἐφ' ἧς κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους στηρίζεται ἡ ἔρευνα τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, εἶναι, ὡς γνωστόν, ἡ ἐξῆς: πᾶν σύνθετον ἀναλύεται εἰς τὰ τελευταῖα ἀπλᾶ στοιχεῖα αὐτοῦ· ἐν αὐτοῖς δὲ ἀναζητοῦνται αἱ κυριώταται αὐτοῦ ἰδιότητες. Τὸ ὅλον εἴτε εἶναι φυσικὸν φαινόμενον, εἴτε ζῶν ὄργανισμός, φυτὸν, ζῷον, καὶ τὰ τοιαῦτα, θεωρεῖται ἄθροισμα τῶν μερῶν αὐτοῦ. Ἐὰν δὲ γνωρίσωμεν ἅπαντα αὐτοῦ τὰ συστατικὰ καὶ τὰς σχέσεις αὐτῶν, γνωρίζομεν τὸ ὅλον. Διότι τοῦτο κατ' οὐσίαν οὐδὲν νέον φέρει, δύναται δὲ νὰ παραχθῆ καθ' ὀλοκληρίαν ἐκ τῶν συστατικῶν αὐτοῦ.

Ἡ τάσις τοῦ ἐρευνῶντος πνεύματος πρὸς τὰ στοιχεῖα, ὡς τοὺς φορεῖς τοῦ παντός, ἦτο ἀρχαιοτάτη (κλασσικὴ ἄτομικὴ), κατὰ δὲ τοὺς νεωτέρους χρόνους προσέλαβεν αὕτη μεγίστην σημασίαν καὶ σπουδαιότητα. Ἐπὶ τῆς ἀρχῆς ταύτης στηρίζεται καὶ ἡ περὶ κόσμου θεωρία τῶν νεωτέρων ἀθέων φιλοσόφων τῆς φύσεως. Κατ' αὐτοὺς ἅπας ὁ κόσμος οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ἀποτέλεσμα ἐνώσεως καὶ ἀλληλεπιδράσεως ἀπλῶν καὶ μικροτάτων στοιχείων. Οὐχὶ δὲ μόνον ἡ θεϊκὴ περὶ κόσμου θεωρία, ἀλλὰ καὶ αὕτη ἡ πανθεικὴ, ἡ δεχομένη ἐν τῷ κόσμῳ ἀνωτέρας λογικῶς δημιουργούσας καὶ διαταττούσας δυνάμεις, κρίνεται ὑπ' αὐτῶν περιττή. Οὕτω δὲ ὑπὸ τῆς φύσεως ἔχει ἀφαιρεθῆ πᾶσα ἔννοια, διότι ἔννοια δύναται νὰ ὑπάρχῃ μόνον ἐν τῇ ἐνεργείᾳ μιᾶς νοητικῆς καὶ βουλευτικῆς ἀρχῆς. Ἡ αὕτη ἀρχὴ διέπει κατὰ τοὺς χρόνους τούτους καὶ τὴν ἔρευναν τῶν γεγονότων καὶ φαινομένων τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς. Καὶ ταῦτα προσεπάθουν ἐπιμελῶς καὶ συστηματικῶς οἱ ψυχολόγοι νὰ ἀναλύωσιν εἰς μικρότατα καὶ ἀπλᾶ στοιχεῖα μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ποιότητος. Ὡς δὲ ὁ φυσιοδίφης, θεωρῶν τὸν κόσμον ἀποτέλεσμα τῶν ἀπλῶν στοιχείων, οὐδεμίαν δέχεται ἀνωτέραν διέπουσαν αὐτὸν ἀρχήν, οὕτω καὶ ὁ πειραματικὸς ψυχολόγος, ἐξετάζων τὰ ἐπὶ μέρους ἀπλᾶ στοιχεῖα τῆς συνειδήσεως καὶ τὴν ἀμοιβαίαν αὐτῶν ἐπενέργειαν, ζητεῖ νὰ παραγάγῃ τὸν κόσμον ἐκ τῶν ἐπὶ μέρους τούτων στοιχείων, ὡς ἐὰν μηδεμία ὑπῆρχεν ἐνιαία ἀρχή. Καὶ οὕτως ὁ ζῶν κόσμος τῶν ψυχικῶν γεγονότων καὶ φαινομένων γίνεται ὑπόθεσις τῆς φυσιολογίας καὶ τινος ψυχοφυσικῆς «ἄνευ ψυχῆς». Ἄλλ' εἶναι φανερόν ὅτι ἡ τοιαύτη ἀνάλυσις τοῦ ὅλου εἰς τὰ ἀπλᾶ αὐτοῦ στοιχεῖα καὶ ἡ ἔρευνα ἐκάστου τούτων κεχωρισμένου ἐκ τοῦ ὅλου, ὀδηγεῖ πολλάκις εἰς παραγνώρισιν τῆς φυσικῆς τῶν πραγμάτων συναφείας, τῆς ἐσωτερικῆς αὐτῶν σχέσεως καὶ εἰς ἄρνησιν τῆς ὁλότητος καὶ ἐνότητος αὐτῶν. Χωρίζεται πολλάκις ὅ τι φύσει εἶναι ὄργανικῶς συνηνωμένον, καὶ ζητεῖται ἡ κατανόησις τοῦ κεχωρισμένου, ἐνῶ μόνον ἐν τῇ ἐνώσει μετὰ τοῦ ὅλου γίνεται τοῦτο

σαφές και νοητόν. Διὰ τοῦτο παρατηρήθη ἀπό τινος παρέκκλισίς τις ἀπό τῆς ἀνώτερω ἀρχῆς. Κατενοήθη δηλονότι, ὅτι τὰ φαινόμενα και γεγονότα τοῦ τε ἐξωτερικοῦ και τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου δὲν ἀποτελοῦσιν ἄμορφα και χαώδη ἀθροίσματα κεχωρισμένων ἀπ' ἀλλήλων στοιχείων, ἀλλ' ὅτι ταῦτα εἶναι ὀργανικαὶ ὁλότητες, ἐνιαῖαι μορφαὶ μετὰ διακεκριμένων μερῶν, ὧν ἕκαστον συντελεῖ εἰς τὴν τοῦ ὅλου ἔκφρασιν. Ὡς ἐκ τούτου, ἡ ἔρευνα και ἡ παρατήρησις τοῦ ὅλου δύναται νὰ ὀδηγήσῃ εἰς τὴν κατανόησιν τοῦ ἐπὶ μέρους· διότι ἡ θέσις και ἡ λειτουργία, ἐπομένως και ἡ σπουδαιότης και ἀξία αὐτοῦ, ὀρίζεται ὑπὸ τοῦ ὅλου¹. Ὁ δὲ Wertheimer συντόμως διετύπωσε τὴν γνώμην ταύτην ὡς ἑξῆς: «Ὁ τι ἐν τῷ ὅλῳ συμβαίνει δὲν προέρχεται ἐκ τῆς συνθέσεως τῶν μερῶν, ἀλλ' ἀντιστρόφως, ὅ τι συμβαίνει ἐν ἐνὶ μέρει τούτου τοῦ ὅλου, ὀρίζεται ὑπὸ τῆς ἐσωτερικῆς συστάσεως τοῦ ὅλου»².

Ἡ ἀρχὴ δὲ τῆς ἐρεύνης τῆς ὁλότητος οὐδαμῶς ἦτο ξένη εἰς τοὺς ἀρχαίους. Εἰσηγητὴς ταύτης δύναται νὰ θεωρηθῆ, ὡς ἡ μικρὰ εὐτη ἐργασία πειρᾶται νὰ ἀποδείξῃ, ὅ κατ' ἐξοχὴν φιλόσοφος τῆς μορφῆς Ἀριστοτέλης. Καὶ οὗτος θεωρεῖ τοῦ τε ἐξωτερικοῦ και ἐσωτερικοῦ κόσμου τὰ φαινόμενα και γεγονότα ὡς ὀργανικὰ συμπλέγματα, διακεκριμένας μορφάς, αἵτινες διέπονται ὑπὸ ἐνιαίας ἀρχῆς.

¹ Ὁ τρόπος οὗτος τῆς παρατηρήσεως τοῦ ὅλου εἰσήχθη εἰς τὴν ψυχολογίαν πρὸ πάντων ὑπὸ τῶν Köhler, Wertheimer, Koffka, τῶν ἀποτελούντων τὴν ψυχολογικὴν σχολὴν τοῦ Βερολίνου, και τῶν Krueger, Sander, Klemm, H. Volkelt, τῶν ἀποτελούντων τὴν σχολὴν τῆς Λιψίας, Seiffert και ἄλλων, εἰς τὴν φιλοσοφίαν τῆς φύσεως ὑπὸ τοῦ Driesch, εἰς τὴν παιδαγωγικὴν ὑπὸ τοῦ Spranger, Litt, Nohl και ἄλλων, εἰς τὴν κοινωνιολογίαν ὑπὸ τοῦ O. Spann.

² Max Wertheimer, Über Gestalttheorie, Symposion B. 1. 1927.

Η ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΗ ΟΛΟΤΗΣ

Παρά Πλάτωνι ἤδη ἀναφαίνεται ἡ γνώμη ὅτι τὸ ὄλον¹, ὡς ὄλον εἶναι διάφορον τῶν μερῶν αὐτοῦ, ἔχει ιδιότητος *sui generis* διαφόρους τῶν στοιχείων αὐτοῦ. Οὕτως ἐν Θεαιτήτῳ ἀναφέρεται ὅτι ἡ συλλαβὴ οὐδαμῶς πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς ἀπλὴ σειρὰ στοιχείων, ἀλλ' ὡς ἐνιαία μορφή ἔχουσα ἴδιαν σημασίαν διάφορον τῶν στοιχείων αὐτῆς. Τὸ αὐτὸ δὲ συμβαίνει καὶ ἐν πᾶσι τοῖς λοιποῖς πράγμασι. «Σωκράτης. χρῆν γὰρ ἴσως τὴν συλλαβὴν τίθεσθαι μὴ τὰ στοιχεῖα, ἀλλ' ἐξ ἐκείνων ἐν τι γεγονὸς εἶδος, ἰδέαν μίαν αὐτὸ αὐτοῦ ἔχον, ἕτερον δὲ τῶν στοιχείων» (Θεαίτ. 203 e). «Σωκράτης. ἐχέτω δὴ, ὡς νῦν φαμέν, μία ἰδέα ἐξ ἐκάστων τῶν συναρμοττόντων στοιχείων γιγνομένη ἢ συλλαβή, ὁμοίως ἐν τε γράμμασι καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις ἄπασιν» (Θεαίτ. 204 a). «Σωκράτης. ὅτι οὖν ἂν ἦ μέρη, τὸ ὄλον ἀνάγκη τὰ πάντα μέρη εἶναι. ἢ καὶ τὸ ὄλον ἐκ τῶν μερῶν λέγεις γεγονὸς ἐν τι εἶδος ἕτερον τῶν πάντων μερῶν; Θεαίτητος. ἔγωγε. Σωκρ. τὸ δὲ δὴ πᾶν καὶ τὸ ὄλον πότερον ταῦτόν καλεῖς ἢ ἕτερον ἐκάτερον;» (Θεαίτ. 204 a, πρβ. 205 c. Παρμεν. 157 d). Κατὰ τὴν γνώμην ταύτην ὁ Ἀριστοτέλης διακρίνει τὸ ὄλον ἀπὸ τοῦ σωροῦ. Τὸ ὄλον ὡς τοιοῦτον, δὲν εἶναι σύνθεσις ἢ μεῖξις τῶν στοιχείων, ἢ τῶν μερῶν ἐξ ὧν συνίσταται, ἀλλ' εἶναι τι πλεόν τούτων, ἔχει ιδιότητος πλείονας τοῦ ἀθροίσματος τῶν μερῶν αὐτοῦ. Οὕτως ἡ συλλαβὴ εἶναι τι πλεόν τῶν στοιχείων αὐτῆς, τοῦ φωνήεντος καὶ τοῦ συμφώνου, καὶ ἡ σὰρξ εἶναι τι πλεόν ἢ τὸ πῦρ καὶ ἡ γῆ, τὸ θερμὸν καὶ τὸ ψυχρὸν, καὶ ἡ οἰκία εἶναι τι πλεόν ἢ οἱ πλίνθοι καὶ ἡ σύνθεσις αὐτῶν. «ἐπεὶ δὲ τὸ ἐκ τινος σύνητον οὕτως ὥστε ἐν εἶναι τὸ πᾶν, ἀλλὰ μὴ ὡς σωρὸς ἀλλ' ὡς ἡ συλλαβή, ἢ δὲ συλλαβὴ οὐκ ἔστι τὰ στοιχεῖα, οὐδὲ τὸ βα ταῦτό τῷ β καὶ α, οὐδ' ἡ σὰρξ πῦρ καὶ γῆ· διαλυθέντων γὰρ τὰ μὲν οὐκέτι ἐστίν, οἶον ἡ σὰρξ καὶ ἡ συλλαβή, τὰ δὲ στοιχεῖα ἔστι καὶ τὸ πῦρ καὶ ἡ γῆ· ἐστὶν ἄρα τι ἢ συλλαβή, οὐ μόνον τὰ στοιχεῖα τὸ φωνήεν καὶ ἄφωνον, ἀλλὰ καὶ ἕτερόν τι· καὶ ἡ σὰρξ οὐ μόνον πῦρ καὶ γῆ ἢ τὸ θερμὸν καὶ ψυχρὸν, ἀλλὰ καὶ ἕτερόν τι» (Μετὰ τὰ Φυσ. Ζ' 17, 1041b 11). «οὐ φαίνεται δὲ, ζητοῦσιν ἢ συλλαβὴ ἐκ τῶν στοιχείων οὔσα καὶ σύνθεσις οὐδ' ἢ οἰκία πλίνθοι τε καὶ σύνθεσις. καὶ τοῦτο ὀρθῶς· οὐ γὰρ ἐστὶν ἢ σύνθεσις οὐδ' ἢ μεῖξις ἐκ τούτων ὧν ἐστὶ σύνθεσις ἢ μεῖξις. ὁμοίως δὲ οὐδὲ τῶν ἄλλων οὐδὲν» (Μετὰ τὰ Φυσ. Η' 3, 1043 b 5). Τοῦτο δὲ τὸ ἕτερόν τι τὸ πλεόν τι, ὅπερ οἱ νεώτεροι (Ehrenfels) ὀνομάζουσι μορφικὴν ποιότητα (Gestaltqualität), εἶναι κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη (1041 b 25) αἰτία, οὐσία, μορφή. «πάντων γὰρ ὅσα πλείω μέρη ἔχει καὶ μὴ ἐστὶν

¹ Ἡ σχέσις τοῦ ὄλου πρὸς τὰ μέρη αὐτοῦ ἦτο ἐκ τῶν συνήθων θεμάτων, κοινὸς τόπος διαλεκτικῶν συζητήσεων. Ἀριστ. Τοπ. 150 a 15—31, Φυσ. Ἀκροάσ. 185 b 11—14. Σεξτ. Ἐμπ. Πυρρων. Ὑποτυπ. γ' 98—101 «καὶ τὸ ὄλον δὲ καὶ τὸ μέρος. κατὰ μὲν γὰρ συνέλευσιν καὶ πρόσθεσιν τῶν μερῶν τὸ ὄλον γίνεσθαι δοκεῖ, κατ' ἀφαίρεσιν δὲ τινος ἢ τινων παύεσθαι τοῦ ὄλου εἶναι, καὶ ἄλλως δέ, εἰ ἔστι τι ὄλον, ἦτοι ἕτερόν ἐστι παρὰ τὰ μέρη αὐτοῦ ἢ αὐτὰ τὰ μέρη αὐτοῦ, τὸ ὄλον ἐστίν....». Πρὸς Μαθημ. θ' 331—358 «εἴπερ οὖν ἔστι τι ὄλον, οἶον ἄνθρωπος, ἵππος, φυτόν, ναῦς (ταῦτα γὰρ ὄλων ὀνόματα) ἢ τοι ἕτερόν ἐστι τῶν μερῶν αὐτοῦ καὶ κατ' ἴδιαν ὑπόστασιν καὶ οὐσίαν νοεῖται, ἢ τὸ ἀθροῖσμα τῶν μερῶν λέγεται τυγχάνειν ὄλου.... κατὰ δὲ νόησιν, ὅτι ὄλον νοεῖται οὐ οὐδὲν ἄπεστι μέρος. καὶ διὰ τοῦτο εἰ ἕτερόν ἐστι τῶν μερῶν τὸ ὄλον, πάντ' ἔσται ἀπόντα τὰ μέρη τοῦ ὄλου, καὶ οὕτως οὐκ ἔσται τὸ ὄλον. ἄλλως τε τὸ ὄλον τῶν πρὸς τι ἐστίν' ὡς γὰρ πρὸς τὰ μέρη νοεῖται ὄλον, καὶ ὄν τρόπον τὸ μέρος τινὸς ἔστι μέρος, οὕτω καὶ τὸ ὄλον ἐκ τινων μερῶν ἐστὶν ὄλον....».

οἶον σωρὸς τὸ πᾶν, ἀλλ' ἔστι τι τὸ ὅλον παρὰ τὰ μόρια ἔστι τι αἷτιον» (Μετὰ τὰ Φυσ. Η' 6, 1045 a 3). Τὸ ὅλον ἐκ πολλῶν καὶ διαφορῶν μορίων συνιστάμενον («τὰ δλα μὲν συνεστῶτα δ' ἐκ πολλῶν μορίων» Πολιτ. Ε' 1, 1274 b 34, «ἐπεὶ δ' ὡσπερ τῶν ἄλλων τῶν κατὰ φύσιν συνεστῶτων οὐ ταυτὰ ἔστι μόρια τῆς ὅλης συστάσεως, ὧν ἄνευ τὸ ὅλον οὐκ ἂν εἶη» Πολιτ. Η' 8, 1328 a 21), ἀποτελεῖ ἐνότητα ἕνεκα τῆς ἰδιαζούσης τῶν μερῶν αὐτοῦ συναρμογῆς· οἶον ὑπόδημα. Τὰ μέρη ἐξ ὧν τοῦτο ἀποτελεῖται δὲν κείνται ἐρριμένα πλησίον ἀλλήλων οὕτως, ὥστε τοπικῶς μόνον νὰ συνέχωνται, ἀλλ' εἶναι συνηρμοσμένα τὸ ἓν μετὰ τοῦ ἄλλου κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ σχηματίζωσι μορφήν, νὰ ἀποτελῶσιν ἓν ἐνιαῖον καὶ τέλειον ὅλον, μετὰ ἰδιοτήτων παραγομένων ἐκ τοῦ ὅλου. «ἐπεὶ δ' ἔστι μὲν ὡς ὅτιοῦν ἓν φαμέν εἶναι, ἂν ἢ ποσὸν καὶ συνεχές, ἔστι δ' ὡς οὐ, ἂν μὴ τι ὅλον ἦ, τοῦτο δὲ ἂν μὴ τὸ εἶδος ἔχη ἓν· οἶον οὐκ ἂν φαίμεν ὁμοίως ἓν ἰδόντες ὁπωσοῦν τὰ μέρη συγκείμενα τοῦ ὑποδήματος, ἂν μὴ διὰ τὴν συνέχειαν, ἀλλ' ἔάν οὕτως ὥστε ὑπόδημα εἶναι καὶ εἶδος τι ἤδη ἔχειν ἓν» (Μετὰ τὰ Φυσ. Δ' 6, 1016 b 11). «ἔτι τοιοῦτον (τὸ ἓν) καὶ μᾶλλον τὸ ὅλον καὶ ἔχον τινὰ μορφήν καὶ εἶδος. μάλιστα δ' εἴ τι φύσει τοιοῦτον καὶ μὴ βία ὡσπερ ἔσσι κόλλη, ἢ συνδέσμων, ἢ γόμφων, ἀλλ' ἔχει τι ἐν αὐτῷ τὸ αἷτιον αὐτὸ τοῦ συνεχές εἶναι» (Μετὰ τὰ Φυσ. Ι' 1, 1052 a 19) ¹. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω γίνεται δῆλον, ὅτι ἡ ἀριστοτελικὴ μορφή ἔχει τὰ αὐτὰ κύρια γνωρίσματα, ὁποῖα καὶ ὁ νεώτερος ὅρος μορφή (Gestalt). Δύο εἶναι πρὸ πάντων τὰ γνωρίσματα, αἵτινα οἱ νεώτεροι φιλόσοφοι καὶ ψυχολόγοι τῆς μορφῆς ἀποδίδουσιν εἰς τὴν ἔννοιαν «μορφῆς»· πρῶτον πολλότητα καὶ ποικιλίαν μερῶν, καὶ δεύτερον τὸ ἀποκεχωρισμένον καὶ ἀποκεκλεισμένον ².

Κατὰ τὸν Höfler πολλότης καὶ ποικιλία μερῶν εἶναι προϋπόθεσις τῆς μορφῆς, βεβαίως οὐχὶ μόνον τῆς μορφῆς, ἀλλὰ καὶ τοῦ σωροῦ ³. Ὁμοίως καὶ ὁ Köhler θεωρεῖ τὴν ποικιλίαν ὡς προϋπόθεσιν τῶν ὀπτικῶν μορφῶν, παρατηρεῖ δὲ ὅτι τὰ ἐν χώρῳ ἐκτεινόμενα ὀπτικὰ πεδία δὲν εἶναι ὁμογενῶς πεπληρωμένα ⁴. Πρὸς τούτοις

¹ Simplic. in Arist. Phys. 195 a 15 «ἄλλος δὲ τρόπος ὡς τὸ τί ἦν εἶναι καὶ τὸ εἶδος. τοιαῦτα δὲ ἄπερ μετὰ τῶν ὑλικῶν αἰτίων παρέθετο τό τε ὅλον οὐχὶ τὸ σὺν τοῖς μέρεσιν, ἀλλὰ τὸ ἐπὶ τοῖς μέρεσιν ἐπιγινόμενον· τοιοῦτον δὲ καὶ ἡ σύνθεσις. καὶ γὰρ αὕτη ἄλλη οὐσα παρὰ τὰ συντιθέμενα ἐκείνοις ἐπιγίνεται ὡς εἶδος, ὡς ἐπὶ τοῖς στοιχείοις τοῖς μὲν τοῦ λόγου ἢ συλλαβῆ, τοῖς δὲ τῶν σωμάτων τὸ κατὰ τὴν σύνθεσιν εἶδος οἶον ἀνθρώπου ἢ συκῆς. καὶ δῆλον ὅτι ἐπὶ πᾶσι τούτοις ἐφαρμόζει ἢ τοῦ εἶδους προσηγορία».

² Ὡς δεύτερον γνώρισμα ἐθεωρεῖτο τὸ μεταφερτὸν τῆς μορφῆς. Ἡ μορφή π. χ. μελωδίας τινὸς δύναται νὰ μεταφερθῇ ἐπὶ ἄλλον τόνον, χωρὶς αὕτη νὰ μεταβληθῇ, ἐάν μεταβληθῶσι μὲν οἱ φθόγγοι αὐτῆς, διατηρηθῶσι δ' ὁμως αἱ μεταξὺ αὐτῶν ἀναλογίαι. Τὰ δύο ταῦτα γνωρίσματα, πολλότης καὶ ποικιλία τῶν μερῶν καὶ τὸ μεταφερτὸν ὀνομάζονται καὶ κριτήρια τοῦ Ehrenfels. (Βλ. καὶ Μορφολ. Ψυχ. Γ. Ἰμβριώτη σελ. 19). Ἐπειδὴ δὲ κατὰ τοῦ δευτέρου κριτηρίου, τοῦ μεταφερτοῦ, ἠγγέρθησαν ἀντιρρήσεις (ὁ Lindworsky π. χ. θεωρεῖ τοῦτο περιορισμένης ἰσχύος δυνάμενον νὰ ἐφαρμοσθῇ ἐπὶ ποσοτικῶν μόνον σχέσεων τόνων καὶ τῶν τοιούτων, οὐχὶ δὲ ἐπὶ πάσης μορφῆς, χρωμάτων κλπ. (Ioh. Lindworsky : Experimentelle Psychologie vierte Aufl. B. V. der philos. Handbibl. München 1927 σελ. 110), ἐθεωρήθη ὡς χαρακτηριστικὸν γνώρισμα ἀντ' αὐτοῦ τὸ ἀποκεχωρισμένον, τὸ ἀποκεκλεισμένον. Παρβλ. Rupprecht Matthaei, Gestaltproblem. Ergebnisse der Psychologie Band 29, 1929, σ. 11.

³ All. Höfler, Gestalt u. Beziehung — Gestalt u. Anschauung Zeitschr. für Psychologie u. Physiologie der Sinnesorgane I Abt. 60 B. 1912 σελ. 261.

⁴ W. Köhler, Die physischen Gestalten in Ruhe u. in stationären Zustand, Braunschweig 1920.

κατὰ τὸν Ipsen ἵνα εἰς τὰ πολυμερῆ σώματα ἀποδοθῆ ὁ χαρακτήρ τῆς μορφῆς, πρέπει ταῦτα νὰ εἶναι ἀποκεχωρισμένα καὶ ἀποκεκλεισμένα, τουτέστιν ὅλα¹. Ἡ πολλότης δηλονότι τῶν διακεκριμένων μερῶν, ἅτινα συνεχονται πρὸς ἄλληλα, πρέπει νὰ ἀποτελῇ ἐνότητα. Ἐπομένως καὶ κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη μορφὴ εἶναι πολυμερῶς διηρθρωμένον τέλειον ὅλον, οὐ αἱ ἰδιότητες καὶ ἐνέργειαι δὲν εἶναι μόνον τὸ ἄθροισμα τῶν ἰδιοτήτων καὶ ἐνεργειῶν τῶν μερῶν αὐτοῦ. Ἐν τοῖς Μετὰ τὰ Φυσ. Δ' 26, 1023 b 26 ὁ Ἀριστοτέλης ἀκολουθῶν εἰς τὸν Πλάτωνα², ὥρισε τὸ ὅλον, τό τε κατ' αἴσθησιν, τὸ ἐμπειρικόν, καὶ τὸ λογικῶς καθόλου. Τὸ λογικῶς καθόλου, ἢ γενικὴ δηλονότι ἐννοία, ὡς περιλαμβάνουσα πολλὰ μέρη, εἶναι ὅλον. Διότι ἐὰν ἀφαιρεθῆ ἐξ αὐτῆς ἐν τῶν μερῶν, καταστρέφεται ἡ οὐσία αὐτῆς. «ὅλον λέγεται οὐ τε μηδὲν ἄπεισι μέρος ἐξ ὧν λέγεται ὅλον φύσει, καὶ τὸ περιέχον τὰ περιεχόμενα ὥστε ἐν τι εἶναι ἐκεῖνα, τοῦτο δὲ διχῶς· ἢ γὰρ ὡς ἕκαστον ἐν, ἢ ὡς ἐκ τούτων τὸ ἐκ. τὸ μὲν γὰρ καθόλου καὶ τὸ ὅλως λεγόμενον, ὡς ὅλον τι ὄν, οὕτως ἐστὶ καθόλου ὡς πολλὰ περιέχον τῷ κατηγορεῖσθαι καθ' ἑκάστου καὶ ἐν ἅπαντι εἶναι ὡς ἕκαστον, οἶον ἄνθρωπον, ἵππον, θεόν, ὅτι ἅπαντα ζῆα. τὸ δὲ συνεχὲς καὶ πεπερασμένον; ὅταν ἐν τι ἐκ πλειόνων ἢ ἐνυπαρχόντων, μάλιστα μὲν δυνάμει, εἰ δὲ μή, ἐνεργεία. τούτων δ' αὐτῶν μάλλον τὰ φύσει ἢ τέχνη τοιαῦτα, ὡσπερ καὶ ἐπὶ τοῦ ἐνὸς λέγομεν, ὡς οὐσης τῆς ὁλότητος ἐνότητος τινος». Καὶ ἐν Φυσ. Ἀκρ. Γ' β, 207a 8 «οὐ δὲ μηδὲν ἔξω, τοῦτ' ἐστὶ τέλειον καὶ ὅλον· οὕτω γὰρ ὀρίζομεθα τὸ ὅλον, οὐ μηδὲν ἄπεισιν, οἶον ἄνθρωπον ὅλον ἢ κισωτόν». Οὕτω δὲ τὰ μέρη λαμβάνουσιν ἰδιότητας ἀληθῶν μελῶν, καθόσον μέλη ἔχουσιν ἐννοίαν μόνον ἐντὸς ἐνὸς συνηρμοσμένου ὁλου. Τὸ ὅλον καὶ τὰ μέρη ἐπιδρῶσιν ἐπ' ἄλληλα, προσδιορίζονται καὶ ἐξαρτῶνται ἀμοιβαίως. Τὰ μέρη εἶναι ὑποτεταγμένα εἰς τὸ ὅλον, παριστῶσι δὲ τὴν διάρθρωσιν καὶ διαίρεσιν αὐτοῦ. Ἡ δὲ μετάθεσις τῶν μερῶν ἐξασκεῖ ἐπίδρασιν ἐπὶ τὸ ὅλον καὶ μεταβάλλει τὴν μορφὴν αὐτοῦ. «ἔτι δὲ τοῦ ποσοῦ ἔχοντος ἀρχὴν καὶ μέτρον καὶ ἔσχατον, ὅσων μὲν μὴ ποιεῖ ἢ θέσις διαφορὰν πᾶν λέγεται, ὅσων δὲ ποιεῖ ὅλον· ὅσα δὲ ἄμφω ἐνδέχεται καὶ ὅλα καὶ πάντα. ἔστι δὲ ταῦτα ὅσων ἢ μὲν φύσις ἢ αὐτὴ μένει τῇ μεταθέσει, ἢ δὲ μορφὴ οὐ, οἶον κηρὸς καὶ ἱμάτιον· καὶ γὰρ ὅλον καὶ πᾶν λέγεται· ἔχει γὰρ ἄμφω· ὕδωρ δὲ καὶ ὅσα ὑγρά καὶ ἀριθμὸς πᾶν μὲν λέγεται, ὅλος δὲ ἀριθμὸς καὶ ὅλον ὕδωρ οὐ λέγεται, ἂν μὴ μεταφορᾷ. πᾶντι δὲ λέγεται, ἐφ' οἷς τὸ πᾶν ὡς ἐφ' ἐνί, ἐπὶ τούτοις πάντα ὡς ἐπὶ διηρημένοις· πᾶς οὗτος ὁ ἀριθμὸς, πᾶσαι αὐταὶ αἱ μονάδες» (Μετὰ τὰ Φυσ. Δ' 26, 1024 a 1). Πρὸς τούτοις διὰ τοῦ χωρίου τούτου ὁ Ἀριστοτέλης δίδει ἀσφαλὲς κριτήριον δι' οὗ δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν καὶ νὰ χαρακτηρίσωμεν σῶμά τι ὡς μορφὴν. Τὸ κριτήριον τοῦτο εἶναι ἡ μετάθεσις. Ὑπάρχουσι, λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, σώματα, ὧν ἡ μορφὴ οὐδόλως μεταβάλλεται, μεταβαλλομένης τῆς θέσεως τῶν μορίων, ὡς τὸ ὕδωρ. Τὰ τοιαῦτα σώματα ὁ Ἀριστοτέλης καλεῖ πάντα. Ὑπάρχουσι καὶ σώματα ἅτινα κατ' ἀντίθεσιν τῶν προηγουμένων δὲν εἶναι ἀδιάφορα, ἐὰν μετατεθῶσι τὰ μόρια αὐτῶν. Ταῦτα ὀνομάζει ὁ Ἀριστοτέλης ὅλα. Ὑπάρχουσι τέλος καὶ σώματα εἰς ἃ ἀρμόζουσι καὶ οἱ δύο χαρακτηρισμοί,

¹ G. Ipsen, Über Gestaltauffassung. Erörterung des Sanderschen Parallelogramms. N. Psychol. Studien. München 1926, I σελ. 167.

² «Τί δὲ τὸ ὅλον; οὐχὶ οὐ ἂν μέρος μηδὲν ἀπῆ ὅλον ἂν εἶη;» Παρμ. 137 c. «καὶ ὅλον ἄρα ἐστὶ, ὃ ἂν ἐν ἢ, καὶ μόρι' ἂν ἔχοι» Παρμ. 142d. «ἀλλὰ μὴν τό γε ὅλον ἐν ἐκ πολλῶν ἀνάγκη εἶναι, οὐ ἔσται μόρια τὰ μόρια;» Παρμ. 157e.

πᾶν καὶ ὄλον, ὡς ὁ σχῆμα ἔχων κηρός, οὗ ἢ μὲν φύσις, ὡς κηροῦ, δὲν μεταβάλλεται διὰ τῆς μεταθέσεως τῶν μορίων, ἢ μορφή δ' ὅμως αὐτοῦ οὐδόλως παραμένει ἢ αὐτῇ. Ἐξετάζοντες δὲ ποῖα ἐκ τῶν σωμάτων εἶναι ἀδιάφορα, ὡς πρὸς τὴν μετάθεσιν, εὐρίσκομεν ὅτι τοιαῦτα εἶναι τὰ ἀποτελοῦντα σωρόν. Ἄπαντα δὲ τὰ λοιπὰ σώματα, ἅτινα κατὰ τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ κριτηρίου τούτου τῆς μεταθέσεως οὐδόλως φαίνονται ἀδιάφορα εἶναι μορφαί. Πάντα τὰ μέρη τῆς μορφῆς δὲν εἶναι τῆς αὐτῆς ἀξίας καὶ σπουδαιότητος. Ὑπάρχουσι μέρη ἅτινα, ἢ αὐτὰ καθ' ἑαυτά, ἢ ἔνεκα τῆς θέσεως, ἢ ἐν τῷ ὄλῳ κατέχουσιν, εἶναι ἀπαραίτητα διὰ τὴν ὑπαρξιν καὶ διατήρησιν αὐτοῦ, δίδουσιν οὕτως εἰπεῖν εἰς αὐτὸ τὸν κυριώτατον τόνον, ἢ δ' ἀφαιρέσεις αὐτῶν καταστρέφει τὴν μορφήν. Ὑπάρχουσι καὶ μέρη μικροτέρας σχετικῶς ἀξίας ὧν ἢ ἀπομάκρυνσις οὐδόλως βλάπτει τὴν μορφήν. «κολοβὸν δὲ λέγεται τῶν ποσῶν οὐ τὸ τυχόν, ἀλλὰ μεριστόν τε δεῖ εἶναι καὶ ὄλον. τά τε γὰρ δύο οὐ κολοβά θατέρου ἀφαιρουμένου ἑνὸς (οὐ γὰρ ἴσον τὸ κολόβωμα καὶ τὸ λοιπὸν οὐδέποτε ἔστιν) οὐδ' ὄλως ἀριθμὸς οὐδεὶς, καὶ γὰρ τὴν οὐσίαν δεῖ μένειν· εἰ κύλιξ κολοβός, ἔτι εἶναι κύλικα, ὁ δ' ἀριθμὸς οὐκέτι ὁ αὐτός. πρὸς δὲ τούτοις καὶ ἀνομοιομερῆ ἢ, οὐδὲ ταῦτα πάντα, ὁ γὰρ ἀριθμὸς ἔστιν ὅς καὶ ἀνόμοια ἔχει μέρη, οἷον δυάδα, τριάδα, ἀλλ' ὄλως ὄσων μὴ ποιεῖ ἢ θέσις διαφορὰν οὐδὲν κολοβόν, οἷον ὕδωρ ἢ πῦρ, ἀλλὰ δεῖ τοιαῦτα εἶναι ἢ κατὰ τὴν οὐσίαν θέσιν ἔχει. ἔτι συιεχῆ· ἢ γὰρ ἀρμονία ἐξ ἀνομοιομερῶν μὲν καὶ θέσιν ἔχει, κολοβός δὲ οὐ γίνεται. πρὸς δὲ τούτοις οὐδ' ὄσα ὄλα, οὐδὲ ταῦτα, ὅτι οὖν μορίου στερήσει κολοβά. οὐ γὰρ δεῖ οὔτε τὰ κύρια τῆς οὐσίας, οὔτε τὰ ὁποιοῦν ὄντα· οἷον ἂν τρυπηθῆ ἢ κύλιξ, οὐ κολοβός, ἀλλ' ἂν τὸ οὖς ἢ ἀκρωτήριόν τι· καὶ ὁ ἄνθρωπος οὐκ ἔαν σάρκα, ἢ τὸν σπληνα, ἀλλ' ἔαν ἀκρωτήριον, καὶ τοῦτο οὐ πᾶν ἀλλ' ὁ μὴ ἔχει γένεσιν ἀφαιρεθὲν ὄλον. διὰ τοῦτο οἱ φαλακροὶ οὐ κολοβοὶ» (Μετὰ τὰ Φυσ. Δ' 27, 1024 a 11).

Αἱ μορφαὶ διακρίνονται ὡς πρὸς τὸν βαθμὸν τῆς συνοχῆς τῶν μερῶν αὐτῶν. Ἡ συνοχὴ δηλονότι τῶν μερῶν τῆς μορφῆς δύναται νὰ εἶναι χαλαρωτέρα ἢ στενωτέρα. Ὅσον στενωτέρου εἶναι συνηνωμένα τὰ μέρη τῆς μορφῆς, καὶ ὅσον καλύτερον ἐπιτυγχάνεται ἐν αὐτῇ ἢ ἀρχὴ τῆς ἐνότητος, τόσον τελειότερα καὶ μᾶλλον ἀποκεκλεισμένα εἶναι ἢ μορφή, ὡς ὁ κύκλος. «διὸ καὶ ἢ τοῦ κύκλου μάλιστα μία τῶν γραμμῶν ὅτι ὄλη καὶ τέλειός ἐστιν» (Μετὰ τὰ Φυσ. Δ' 6, 1016 b 13). Ἡ δὲ ἰδιάζουσα καὶ καινοφανὴς ἰδιότης τῆς τελείας μορφῆς, καθιστᾷ δύσκολον τὴν διάκρισιν τῶν μερῶν, ἐξαλείφουσα τὴν ἰδίαν αὐτῶν ὑπόστασιν. «τοῦ μὲν γὰρ κύκλου ὁ λόγος οὐκ ἔχει τὸν τῶν τμημάτων, ὁ δὲ τῆς συλλαβῆς ἔχει τὸν τῶν στοιχείων· καίτοι διαιρεῖται καὶ ὁ κύκλος εἰς τμήματα, ὡσπερ καὶ ἢ συλλαβὴ εἰς τὰ στοιχεῖα» (Μετὰ τὰ Φυσ. Ζ' 10, 1034 b 26). Ὁ δὲ Sander θεωρεῖ τὸν κύκλον, ὡς ὄρικόν σχῆμα, ἐν ᾧ ἢ ἀπόλυτος ὑπεροχὴ τῶν ἰδιοτήτων τῆς ὄλικῆς μορφῆς ἐξαλείφει τὴν διάκρισιν τῶν μερῶν, ὁ δὲ χωρισμὸς αὐτῶν δύναται νὰ γίνῃ ἐκ τῶν ὑστέρων καὶ αὐθαιρέτως ¹.

Ὁ Ἄριστοτέλης ἐρωτᾷ καὶ περὶ τοῦ αἰτίου, ἄπερ τὴν πολλότητα τῶν μορίων ποιεῖ ἐνότητα. «τί τὸ ποιοῦν ἐν ἐκ πολλῶν;» (Μετὰ τὰ Φυσ. Η' 6, 1044 a 5), «τί αἴτιον τοῦ ἐν εἶναι;» (1045 a 7). Καὶ ἐν τισι μὲν σώμασι δέχεται ὡς αἴτιον τῆς ἐνότητος τὴν συνοχήν, τὴν συγκόλλησιν καὶ ἀλληλεπίδρασιν τῶν μορίων αὐτῶν.

¹ F. Sander, Über Gestaltqualitäten 8th internat. Kongress of Psychol. Gronengen 1926. Proc. u. Papers. Gronengen 1927 σελ. 183.

«ἐπεὶ καὶ ἐν τοῖς σώμασι τοῖς μὲν ἀφ᾽ αἰτία τοῦ ἐν εἶναι, τοῖς δὲ γλισχρότης, ἢ τι πάθος ἕτερον τοιοῦτον» (Μετὰ τὰ Φυσ. Η΄ 6, 1045 a 10). Ἄλλ᾽ ἢ συνοχὴ τῶν μερῶν ἰδίᾳ ἐν τοῖς ὀργανικοῖς δὲν εἶναι ὁ λόγος, ὅστις παράγει τὸ ὅλον, οὐδ᾽ ὀρίζει τὴν οὐσίαν αὐτοῦ. Διότι τὰ μέρη κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη παριστῶσιν ἔξωτερικῶς ὅτι ἐνυπάρχει ἔσωτερικῶς ἐν τῇ φύσει τοῦ ὅλου, εἶναι μόνον τὸ γνώρισμα τοῦ ὅλου, δὲν θὰ ὑπῆρχον δὲ ἄνευ τοῦ ἐν αὐτοῖς καὶ μετ᾽ αὐτῶν ἐνεργοῦντος αἰτίου. Ἐπομένως ὁ λόγος τῶν μερῶν ὀρίζεται ἐνδοθεν ἐνυπάρχων ἐν τῷ λόγῳ τοῦ ὅλου. Ὁ λόγος δηλονότι τῆς ὑπάρξεως τοῦ ὅλου ὀρίζει τὸν λόγον τῆς ὑπάρξεως τῶν μερῶν. Ἐπειδὴ δὲ, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, ὅλον εἶναι σύνθεσις ἔχουσα ἔννοιαν, διὰ τοῦτο οὗτος ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω αἰτίων δέχεται καὶ ἰδίᾳ διαμορφούσας ἀρχάς. «τὸ δὲ (αἰτία ἐστίν) ὡς τὸ τί ἦν εἶναι¹ τὸ τε ὅλον καὶ ἢ σύνθεσις καὶ τὸ εἶδος» (Μετὰ τὰ Φυσ. Δ΄ 2, 1013 b 22). «τῆς μὲν γὰρ ὕλης τὸ πάσχειν ἐστὶ καὶ τὸ κινεῖσθαι, τὸ δὲ κινεῖν καὶ ποιεῖν ἑτέρας δυνάμεως, δῆλον δὲ καὶ ἐπὶ τῶν τέχνῃ καὶ φύσει γινομένων. οὐ γὰρ αὐτὰ ποιεῖν τὸ ὕδωρ ζῶον ἐξ αὐτοῦ, οὐδὲ τὸ ξύλον κλίνην, ἀλλ᾽ ἢ τέχνη ὥστε καὶ οὗτοι διὰ τοῦτο λέγουσιν οὐκ ὀρθῶς, καὶ ὅτι παραλείπουσι τὴν κυριωτέραν αἰτίαν, ἔξαιροῦσι γὰρ τὸ τί ἦν εἶναι καὶ τὴν μορφήν. ἔτι δὲ καὶ τὰς δυνάμεις ἀποδιδόσασιν τοῖς σώμασι, δι᾽ ἃς γεννῶσι, λίαν ὀργανικῶς, ἀφαιροῦντες τὴν κατὰ τὸ εἶδος αἰτίαν. ἐπειδὴ γὰρ πέφυκεν ὡς φασί, τὸ μὲν θερμὸν διακρίνειν τὸ δὲ ψυχρὸν συνιστάσαι, καὶ τῶν ἄλλων ἕκαστον τὸ μὲν ποιεῖν, τὸ δὲ πάσχειν, ἐκ τούτων λέγουσι καὶ διὰ τούτων ἅπαντα τᾶλλα γίνεσθαι καὶ φθειρεσθαι. φαίνεται δὲ καὶ τὸ πῦρ αὐτὸ κινούμενον καὶ πάσχον. ἔτι δὲ παραπλήσιον ποιοῦσιν, ὥσπερ εἴ τις τῷ πρίονι καὶ ἑκάστῳ τῶν ὀργάνων ἀπογέμοι τὴν αἰτίαν τῶν γινομένων. ἀνάγκη γὰρ πρίοντος διαίρεισθαι καὶ ξέοντος λεαίνεσθαι, καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ὁμοίως» (Περὶ Γεν. καὶ Φθορᾶς Β΄ 9, 335 b 29). Ἐκ τῆς ὕλης μόνον ὡς δυνατότητος, οὐδέποτε θὰ προήρχετο ἢ τελειώσις τῆς μορφῆς ὡς ἐνεργείας, ἐὰν δὲν ὑπῆρχεν ἐν τῇ ὕλῃ τὸ στοιχεῖον τῆς στερήσεως (τῆς μορφῆς). «ἕκαστον δὲ διχῶς ὑπάρχει πᾶσιν, οἷον τὸ τόδε· τὸ μὲν γὰρ μορφή αὐτοῦ, τὸ δὲ στέρησις. καὶ κατὰ τὸ ποῖον τὸ μὲν λευκόν, τὸ δὲ μέλαν καὶ κατὰ τὸ ποσὸν τὸ μὲν τέλειον τὸ δ᾽ ἀτελές, καὶ κατὰ φοράν τὸ μὲν ἄνω, τὸ δὲ κάτω, ἢ κοῦφον καὶ βαρὺ» (Μετὰ τὰ Φυσ. Ε΄ 9, 1065 b 9)². «ὥστε δῆλον ἐκ τῶν

¹ Τὸ τί ἦν εἶναι ἐρμηνεύεται ὡς ἐξῆς· τὸ εἶναι (τῆς οὐσίας) δύναται νὰ νοηθῆ ὡς ἐκεῖνο ὅπερ ἦτο (προτοῦ δηλονότι ἀκόμη ἀναλυθῆ τοῦτο δι᾽ ἀφαιρέσεως εἰς στοιχεῖα), καὶ ὡς ἐκεῖνο, ὅπερ παραμένει (καὶ ἐνῶ ἐν τῇ οὐσίᾳ μεταβάλλεται πᾶν συμβεβηκός). Πρβλ. Μετὰ τὰ Φυσ. 1029 b 20. Ε. Hoffmann, Aristoteles (Dessoir).

² Πρβ. Simplific. in Arist. Physic. 189 a 11 «τὸ οὖν εἶδος καὶ τὴν στέρησιν πρῶτον μὲν ἐπὶ τῆς κατὰ τὴν οὐσίαν ἐναντιώσεως ἀρμόσει λέγειν, κατὰ δεύτερον δὲ λόγον καὶ ἐπὶ τῶν κατὰ τὰς ἄλλας κατηγορίας μεταβολῶν· ἔστι γὰρ καὶ ἐπ᾽ ἐκείνων τὸ μὲν εἶδος, τὸ δὲ στέρησις.... ἀλλ᾽ ὅτι μὲν ἐναντίωσιν τὴν κατὰ τὸ εἶδος καὶ τὴν στέρησιν βούλεται λαβεῖν διὰ τῶν ἐφεξῆς δῆλον· αὕτη δ᾽ οὐ περὶ τὴν οὐσίαν μόνην ὑφέστηκεν, ἀλλὰ περὶ πᾶσαν κατηγορίαν τὴν δεχομένην μεταβολήν. Καὶ γὰρ ἢ λευκότης ποτὲ μὲν πάρεστι τῷ ὑποκειμένῳ ποτὲ δὲ ἄπρεστι· καὶ παρούσης μὲν τὸ εἶδος λέγεται τῆς λευκότητος ὑπάρχειν αὐτῷ, ἀπούσης δὲ ἢ στέρησις. Καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων κατηγοριῶν ὁμοίως». 189 a 17 «ἀλλὰ τὸ αἰεὶ δεῖ μένειν εἴρηται, ὡς δέον ὄν ἐπὶ ἑκάστου τῶν γινομένων καὶ φθειρομένων εὐρίσκειναι πάντως ἢ εἶδος, ἢ στέρησιν ἐν τῷ μεταβάλλοντι, μᾶλλον δὲ καὶ εἶδος καὶ στέρησιν. καὶ γὰρ εἶδος ἔχει πᾶν καὶ στέρησιν ἀπουσίαν οὖσαν ἐκείνου τοῦ εἶδους, εἰς ὃ μεταβάλλειν πέφυκε. τὸ γὰρ λευκὸν σῶμα ἔχει μὲν τὸ λευκὸν εἶδος, στέρησιν δὲ τοῦ μέλανος εἰς ὃ μεταβάλλειν πέφυκεν». 189 a 27 «ὥσπερ καὶ ὅταν ἐκ τοῦ χαλκοῦ λέγωμεν τὸν ἀνδριάντα γίνεσθαι, καθ᾽ ὃ ἐν τῷ χαλκῷ ἢ τοῦ

ειρημένων, ὅτι τὸ γινόμενον ἅπαν ἀεὶ σύνθετόν ἐστι, καὶ ἔστι μὲν τι γινόμενον, ἔστι δὲ τι ὃ τοῦτο γίγνεται, καὶ τοῦτο διττόν. ἢ γὰρ τὸ ὑποκείμενον, ἢ τὸ ἀντικείμενον. λέγω δὲ ἀντικεῖσθαι μὲν τὸ ἄμουσον, ὑποκεῖσθαι δὲ τὸν ἄνθρωπον, καὶ τὴν μὲν ἀσχημοσύνην καὶ τὴν ἀμορφίαν ἢ τὴν ἀταξίαν τὸ ἀντικείμενον, τὸν δὲ χαλκὸν ἢ τὸν λίθον ἢ τὸν χρυσὸν τὸ ὑποκείμενον» (Φυσ. Ἀκρ. Α' 7, 190 b 11)¹. Ἐν τῇ ζώσῃ πρὸ πάντων οὐσία ἢ στέρησις δύναται νὰ νοηθῆ ὡς θετικὸς παράγων, ὡς ὄρεξις, ἣτις ὠθεῖ τὴν ὕλην, ἐκ τῆς καταστάσεως τοῦ ἀμόρφου εἰς τὴν τῆς μορφῆς. Ὅπου ἔχομεν πρὸ ὀφθαλμῶν πραγματικῶς ζῶσαν οὐσίαν φυτόν, ζῶον, ἄνθρωπον, ἐκεῖ ὑπάρχει δύναμις, ἣτις καθιστᾷ καταληπτὴν τὴν ζωὴν τῆς οὐσίας, ὑπάρχει πρῶτος καὶ ἀρχικῶς ἐν «έλαν vital», δι' οὗ ἐμφυσαῖται ἐν τῇ ὕλῃ διστάσις καὶ ὄρμη πρὸς κίνησιν καὶ μεταβολήν². «τῶν ὄντων τὰ μὲν ἔστι φύσει, τὰ δὲ δι' ἄλλας αἰτίας, φύσει μὲν τὰ ζῶα καὶ τὰ μέρη αὐτῶν καὶ τὰ φυτὰ καὶ τὰ ἀπλᾶ τῶν σωμάτων, οἶον γῆ καὶ πῦρ καὶ ἀήρ καὶ ὕδωρ· ταῦτα γὰρ εἶναι καὶ τὰ τοιαῦτα φύσει φαμέν. πάντα δὲ τὰ ῥηθέντα φαίνεται διαφέροντα πρὸς τὰ μὴ φύσει συνεστῶτα. τὰ μὲν γὰρ φύσει ὄντα πάντα φαίνεται ἔχοντα ἐν ἑαυτοῖς ἀρχὴν κινήσεως καὶ στάσεως, τὰ μὲν κατὰ τόπον, τὰ δὲ κατὰ αὐξήσιν καὶ φθίσιν, τὰ δὲ κατὰ ἀλλοίωσιν· κλίνη δὲ καὶ ἱμάτιον, καὶ εἴ τι τοιοῦτον ἄλλο γένος ἐστίν, ἢ μὲν τετύχηκε τῆς κατηγορίας ἐκάστης καὶ καθ' ὅσον ἐστὶν ἀπὸ τέχνης, οὐδεμίαν ὄρμην ἔχει μεταβολῆς ἐμφυτον, ἢ δὲ συμβέβηκεν αὐτοῖς εἶναι λιθίνοις, ἢ γηίνοις, ἢ μεικτοῖς, ἐκ τούτων ἔχει, καὶ κατὰ τοσοῦτον, ὡς οὐσης τῆς φύσεως ἀρχῆς τινος, καὶ αἰτίας τοῦ κινεῖσθαι καὶ ἡρεμεῖν ἐν ᾧ ὑπάρχει πρῶτως καθ' ἑαυτὸ καὶ μὴ κατὰ συμβεβηκός» (Φυσικ. Ἀκρ. Β' 1, 192 b 8). Ἡ φυσικὴ καὶ συγκεκριμένη πραγματικότης ἐν ἀπάσαις ταῖς ἐκδηλώσεσιν αὐτῆς εἶναι ἐσωτερικῶς αὐτόματος, αὐτόνομος καὶ συγχρόνως σταθερά. Κατὰ τοῦτο δὲ διακρίνεται τῆς τέχνης, ὅτι ἢ μὲν τέχνη ἔχει τὴν ἀρχὴν τῆς ἐνεργείας ἐκτὸς ἑαυτῆς, ἢ δὲ φύσις ἔχει ἐν ἑαυτῇ τὴν ἀρχὴν τῆς κινήσεως, ἀλλοιώσεως, ἀνελιξέως. «ἢ μὲν οὖν τέχνη ἀρχὴ ἐν ἄλλῳ, ἢ δὲ φύσις ἀρχὴ ἐν ἑαυτῷ» (Μετὰ τὰ Φυσ. Α' 3, 1070 a 7). «καὶ ἢ ἀρχὴ τῆς κινήσεως τῶν φύσει ὄντων αὕτη ἐστὶν ἐνυπάρχουσα πῶς, ἢ δυνάμει ἢ ἐντελεχείᾳ» (Μετὰ τὰ Φυσ. Δ' 4, 1015 a 17). «οὐθὲν γὰρ ἔστιν αἴτιον ἕτερον τοῦ τὴν δυνάμει σφαῖραν ἐν ἐνεργείᾳ εἶναι σφαῖραν, ἀλλὰ τοῦτ' ἦν τὸ τί ἦν εἶναι ἐκατέρῳ» (Μετὰ τὰ Φυσ. Η' 6, 1045 a 31). Ὁ Ἀριστοτέλης

ἀνδριάντος ἐστὶ στέρησις ἀνόνημος, κατὰ τοῦτο λέγομεν. ἐπειδὴ γὰρ ἐκ στερήσεως ἢ γένεσις, ὅταν ἀπορήσωμεν τοῦ τῆς στερήσεως ὀνόματος διὰ τοῦ ὑποκειμένου σημαίνομεν αὐτὴν ὡς ἐν τούτῳ καὶ τῆς στερήσεως οὐσης... ὑποκεῖσθω δὲ τὸ γινόμενον εἶπεν, οὐ τὴν ὕλην μόνον νῦν ὑποκεῖσθαι λέγων, ἀλλ' ὅλον τὸ γινόμενον ἐν ᾧ καὶ ἡ ὕλη καὶ ἡ στέρησις. τοῦτο οὖν, φησί, τὸ γινόμενον εἴ καὶ ἀριθμῷ ἐστὶν ἐν (διότι συνδεδράμηκεν εἰς ταύτῳ τὸ τε ὑποκείμενον καὶ ἡ στέρησις, ὡς μὴ δυναμένης τῆς στερήσεως καθ' ἑαυτὴν ὑποστῆναι), ἀλλὰ τῷ εἶδει γε διάφορα ἐστίν».

¹ Simplic. in Arist. Physik. 190 b 17 «ἐπειδὴ δὲ τὸ ὑποκείμενον ἀριθμῷ μὲν ἔστι ἐν εἶδει δὲ καὶ λόγῳ δύο, καὶ τὸ μὲν καθ' ἑαυτὸ ἔστι ἡ ὕλη, τὸ δὲ κατὰ συμβεβηκός ἢ στέρησις, συνάγεται ὅτι, κατὰ μὲν τινὰ τρόπον δύο εἰσὶν αἱ ἀρχαὶ (εἴ τις τὰ ἀριθμητὰ καὶ καθ' αὐτὸ καὶ μὴ κατὰ συμβεβηκός), κατὰ δὲ τινὰ τρόπον τρεῖς (εἴ τις καὶ τὴν στέρησιν ὡς ἀρχὴν καὶ στοιχεῖον λαμβάνοι, διότι ἦν ἐν τῷ ὑποκειμένῳ πρὶν γένηται τὸ σύνθετον), καὶ οὐκ ἂν γένοιτο τὸ σύνθετον μὴ πρότερον ἐκστάντος ἐκείνου. ὁ γὰρ ἄνθρωπος οὔτε ἂν γένοιτο μουσικῶς μὴ πρότερον ἄμουσος ὢν καὶ τοῦ ἀμούσου ὑποχωρήσαντος: ὥστε τὰ φυσικὰ πάντα στοιχεῖα καὶ ἀρχὰς ἔχει καθ' αὐτὸ μὲν δύο τὸ τε εἶδος καὶ τὴν ὕλην, κατὰ συμβεβηκός· δὲ καὶ τὴν στέρησιν, ὅτι τῇ ὕλῃ συμβέβηκεν αὕτη».

² E. Hoffmann, Aristoteles (Dessoir) σελ. 152.

θεωρεί την αέναον μεταβολήν τῶν ἐπὶ μέρους μορφῶν, ὡς ἔργον αἰωνίου εἶδους καθόλου, ὅπερ πάντοτε ἦτο (τὸ τί ἦν εἶναι) καὶ ὅπερ, μὴ ὑποκείμενον εἰς γένεσιν («τὸ εἶδος οὐ γίνεται» Ζ' 8, 1033 b 17· «οὐ μόνον δὲ περὶ τῆς οὐσίας ὁ λόγος δηλοῖ τὸ μὴ γίνεσθαι τὸ εἶδος» Ζ' 9, 1034 b 7· «δέδεικται δὲ καὶ δεδήλωται ἐν ἄλλοις, ὅτι τὸ εἶδος οὐδεὶς ποιεῖ οὐδὲ γεννᾷ» Η' 3, 1043 b 16), δύναται νὰ εἶναι ἀρχή, λόγος καὶ σκοπὸς τῆς κινήσεως. Ἐκαστον ἄτομον εἶδος, ἐκάστη κατωτάτη ἐνότης τῆς πλατωνικῆς διαιρέσεως εἶναι εἰκὼν τῆς ἀνωτάτης δημιουργικῆς ἐνότητος, ἣτις μεταβάλλει ἀφ' ἑαυτῆς διαμορφωτικῶς τὴν ὕλην ἐν ἣ αὐτὴ αὕτη κινεῖται καὶ ἀναπτύσσεται¹.

Ὡς ὁ Πλάτων τὸν ἕνα καὶ ὅλον κόσμον (μονογενῆς κόσμος, Τίμαιος) διείδεν ἠνωμένον μετὰ τῆς ἐνιαίας δημιουργικῆς τοῦ κόσμου δυνάμεως, οὕτω καὶ ὁ Ἀριστοτέλης μεταφέρων πιστῶς ἐκ τοῦ πλατωνικοῦ κόσμου τὰ δυσκολώτατα προβλήματα εἰς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ἐννοίαν τοῦ ὄντος, δέχεται καὶ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ δημιουργικὴν δύναμιν οὐχὶ κεχωρισμένην («τὸ μὲν γὰρ εἶδος καὶ ἡ ὕλη οὐ χωρίζεται τοῦ πράγματος» Φυσ. Ἀκρ. Δ' 2, 209 b 33), ἀλλ' ἐν συνδέσμῳ μετὰ τοῦ ἐπὶ μέρους. Ἡ δημιουργικὴ αὕτη δύναμις εἶναι πραγματικὴ μόνον ὡς ἐνεργοῦσα καὶ διαμορφοῦσα τὴν ὕλην δύναιμις, ἔξω δὲ ταύτης οὐδόλως ὑπάρχει ὡς κατ' οὐσίαν ὄν, λογικῶς δὲ δύναται νὰ θεωρηθῆ χωριστή. «ὥστε ἄλλον τρόπον ἢ φύσις ἂν εἴη τῶν ἐχόντων ἐν ἑαυτοῖς κινήσεως ἀρχὴν ἢ μορφήν καὶ τὸ εἶδος, οὐ χωριστὸν δὲν ἀλλ' ἢ κατὰ λόγον» (Φυσ. Ἀκρ. Β' 1, 193 b 3). Καὶ ὑπὸ τὴν ἐννοίαν ταύτην τὸ ἀριστοτελικὸν εἶδος εὐρίσκεται εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὴν πλατωνικὴν ἰδέαν, ἣτις εἶναι ὄντοτης ἀνεξάρτητος καὶ χωριστὴ τῆς ὕλης, καὶ ἥς τὴν πρὸς τὰ πράγματα τοῦ ὕλικου κόσμου σχέσιν ὁ Πλάτων παριστᾷ διὰ τῶν λέξεων, μέθεις, παρουσία, κοινωνία, μίμησις, καὶ τῶν τοιούτων. Ἡ ἀντίθεσις δ' αὕτη πρὸς τὸ ὑπερ ουράνιον τῶν πλατωνικῶν ἰδεῶν, καθ' οὗ ὁ Ἀριστοτέλης ἔστρεψεν δξέα τὰ βέλη τῆς κριτικῆς αὐτοῦ, ἀποτελεῖ τὸν πυρῆνα τῆς ἀριστοτελικῆς μεταφυσικῆς. Ὁ Ἀριστοτέλης εἶναι ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Πλάτωνα ὁ συνήγορος τοῦ κόσμου τοῦ δεδομένου, Ὡς καθῆκον αὐτοῦ θεωρεῖ νὰ καταβιβάσῃ τὰς ἰδέας ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἐπὶ τῆς γῆς. Αἱ ἰδέαι πρέπει νὰ θεωρηθῶσιν οὐχὶ ὡς ὑπερκόσμια ἀρχέτυπα, ἀλλ' ὡς ἐνεργοῦσαι καὶ διαμορφοῦσαι ἀρχαὶ τοῦ πραγματικοῦ κόσμου². Ἡ δὲ γέννησις τῆς ἐννοίας

¹ Simpl. in Arist. Phys. 193 b 22 «καὶ τὸ εἶδος δὲ κατὰ τὴν ἑαυτοῦ φύσιν καὶ γίνεται ἐκ τοῦ ἀντικειμένου καὶ γενόμενον σφίζεται καὶ κινεῖται πάσχον τε καὶ ποιῶν, μᾶλλον δὲ παθητικῶς ἐνεργοῦν..... ζῶη δὲ οὐσα τοῦ εἶδους ἢ φύσις οὐ μόνον ἐκφυσις τις ἐστὶν αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ γενομένου ἤδη συνοχὴ καὶ διανάστασις πρὸς τὸ ποιεῖν καὶ πάσχειν ἃ πέφυκε».

² Ὁ Πλάτων ἐν Σοφιστῇ ὀρίζει τὸ ὄν ὡς δύναμιν τοῦ ποιεῖν καὶ πάσχειν. «λέγω δὲ τὸ καὶ ὁποιανοῦν τινα κερτημένον δύναμιν εἶτ' εἰς τὸ ποιεῖν ἕτερον ὁτιοῦν πεφυκὸς εἶτε εἰς τὸ παθεῖν καὶ σμικρότατον ὑπὸ τοῦ φαυλοτάτου, κἂν εἰ μόνον εἰς ἅπαξ, πᾶν τοῦτο ὄντως εἶναι· τίθεμαι γὰρ ὄρον ὀρίζειν τὰ ὄντα ὡς ἐστὶν οὐκ ἄλλο τι πλὴν δύναμις» (247c). Ἀπὸ τούτου ὀρμώμενοι πολλοὶ ἐδέχθησαν ὅτι ὁ Πλάτων ἐν τῇ Σοφιστῇ μετέβαλεν οὐσιωδῶς τὴν περὶ τῶν ἰδεῶν διδασκαλίαν αὐτοῦ. Ἀλλὰ τοῦτο φαίνεται ὅτι δὲν εἶναι ἀληθές. Ὁ ὀρισμὸς τοῦ ὄντος ὡς δυνάμεως τοῦ ποιεῖν καὶ πάσχειν δὲν ἔχει τὴν ἐννοίαν δυναμικῆς ἐκδοχῆς τῶν ἰδεῶν ὡς κινητηρίων δηλονότι καὶ ἐνεργουσῶν δυνάμεων. Διότι ἡ ἐννοία τῆς δυνάμεως τοῦ ποιεῖν καὶ πάσχειν ἐν τοῖς πλατωνικοῖς διαλόγοις περιστέλλεται μέχρι τοῦ νὰ σημάνη ἁπλῶς τὰς δύο ὄψεις σχέσεώς τινος. Ὁ δ' ὀρισμὸς ἐνταῦθα φαίνεται ὅτι δηλοῖ μᾶλλον τὴν σχέσιν τοῦ γινώσκειν καὶ γινώσκεσθαι. «τὸ δὲ γε, ὡς τὸ γινώσκειν εἶπερ ἔσται ποιεῖν τι, τὸ γινώ-

τοῦ εἶδους δύναται νὰ νοηθῆ ἕκ τῆς αὐτῆς φιλοσοφικῆς τάσεως, ἣτις γενικῶς ὀρίζει τὴν σχέσιν τῆς ἀριστοτελικῆς τοῦ κόσμου παρατηρήσεως πρὸς τὸν πλατωνισμόν.

Ἐν τῷ εἶδει ὁ Ἀριστοτέλης εὐρίσκει τὸ μέσον πρὸς ὑπερνίκησιν τοῦ πλατωνικοῦ ὑπερκοσμίου πρὸς δικαιολογίαν τοῦ κόσμου τῆς γενέσεως. Διότι τὸ εἶδος

σκόμνον ἀναγκαῖον αὐ συμβαίνει πάσχειν. τὴν οὐσίαν δὴ κατὰ τὸν λόγον τοῦτον γινωσκόμενην ὑπὸ τῆς γνώσεως, καθ' ὅσον γινώσκειται, κατὰ τοσοῦτον κινεῖσθαι διὰ τὸ πάσχειν, ὃ δὴ φαιμέν οὐκ ἂν γενέσθαι περὶ τὸ ἡρεμοῦν» Σοφιστ. (248d). Ἡ τῆς ψυχῆς μετὰ τοῦ ὄντος κοινωνία καθορίζεται διὰ τῆς σχέσεως τοῦ γινώσκειν καὶ γινώσκεσθαι. «πρὸς ὃ γε λεκτέον ἡμῖν ὅτι δεόμεθα παρ' αὐτῶν ἔτι πυθέσθαι σαφέστερον εἰ προσομολογοῦσι τὴν μὲν ψυχὴν γινώσκειν, τὴν δ' οὐσίαν γινώσκεσθαι» Σοφιστ. (248c). Ἡ γνώσις εἶναι γνῶσις τοῦ ὄντος, ἢ δὲ ψυχὴ ἐν ἣ ἡ γνῶσις γίνεται, εἶναι τὸ ὑποκείμενον ὅπερ διατελεῖ εἰς σχέσιν πρὸς τι ἀντικείμενον. Τὸ ὄν δὲ πάλιν εἶναι τὸ διὰ τῆς γνώσεως καθοριζόμενον ὄν, πρέπει δηλονότι νὰ καθορισθῆ διὰ τῆς γνώσεως ἢ οὐσία αὐτοῦ. Τὸ ὄν ἐπομένως δὲν δύναται νὰ νοηταί πλέον ἐν ἀπολύτῳ ἀπομονώσῃ κοινωνία καὶ σχέσις αὐτοῦ πρὸς τὴν ψυχὴν εἶναι ἀπαραίτητοι. Τὸ ὄν εἶναι ἀντικείμενον πρὸς τι ὑποκείμενον. Ψυχὴ καὶ ὄν εἶναι ἔννοιαι συσχετικάι. Καὶ ἡ σχέσις αὐτῶν δηλοῦται διὰ τοῦ ὄρου τῆς δυνάμεως, ἧς ἡ ἐνέργεια διασαφεῖται διὸ τοῦ παιεῖν καὶ πάσχειν (πρβλ. Θεαίτ. 156 a, 182 a). Τὸ ὄν δύναται νὰ νοηθῆ ὡς δύναμις, καθ' ὅσον δι' αὐτοῦ προκαλεῖται ἡ νόησις. Ἐκ τῆς στενωτάτης δηλονότι κοινωνίας αὐτοῦ πρὸς τὴν ψυχὴν ἀναπτύσσεται ἡ δύναμις αὐτοῦ ἐν τῇ κινήσει τοῦ γινώσκοντος ὑποκειμένου. Ῥητῶς δὲ ἀποδίδονται εἰς τὸ παντελὲς ὄν ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος κίνησις καὶ ζωὴ καὶ ψυχὴ καὶ νοῦς (Σοφιστ. 248 e). Ὁ Πλάτων, ὡς γίνεται δηλον ἕκ τῶν ἐνταῦθα λεγομένων, θέλει νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ἡ κίνησις ὑπάρχει ὡς καὶ ἡ στάσις. Διότι ἐὰν ἀρνηθῶμεν τὴν ὑπαρξίν τῆς κινήσεως, τὸ παντελῶς ὄν, τὸ ὄν ἐν τῇ ὁλότητι αὐτοῦ, τὸ περιλαμβάνον δηλονότι ἐν ἑαυτῷ πάντα τὰ γένη καὶ τὰ εἶδη τοῦ ὄντος, ἀποβαίνει πρᾶγμα ἀδρανές· πᾶσα ἐνέργεια ἀφνίσκεται ὡς καὶ πᾶσα ζωὴ καὶ ψυχὴ, ἐπομένως καὶ πᾶσα νόησις. Ἀπομάκρυνσις δηλονότι ἀπὸ τοῦ παντελῶς ὄντος τῆς κινήσεως, τῆς ζωῆς, τῆς νοήσεως, ἔχει ὡς ἐπακολούθημα τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ νοῦ, καθ' ὅσον ἡ νόησις γίνεται ἐν τῇ ψυχῇ, ἣτις εἶναι κίνησις καὶ ζωὴ. Ἄξια προσοχῆς εἶναι καὶ ὅσα περὶ αὐτοῦ λέγει ὁ Simplicius in Arist. Phys. 200 b 32. «τέταρτον δὲ ἐπιστάνειν ἀξιῶ τοὺς φιλοσοφοῦντας, ὅτι ἄλλη μὲν ἐστὶν ἡ κίνησις, ἣν ὁ Πλάτων ὡς ἐν γένος τίθησι τοῦ ὄντος κατ' ἄλλο σημαινόμενον αὐτὴν θεωρῶν, ἄλλη δὲ αὕτη, καὶ ἄλλην ἔννοιαν ἔχουσα, περὶ ἧς νῦν ὁ Ἀριστοτέλης διδάσκει. καὶ γὰρ ἐκεῖνη μὲν ἡ κίνησις τὴν ἀπὸ τοῦ ὄντος πρώτην ἐξανάστασιν εἰς δυνάμεις τε καὶ ἐνεργείας ζωτικὰς τε καὶ νοεράς σημαίνει παντελῶς οὐσαν ἀμετάβλητον, ὡς δηλοῖ τὰ ἐν Σοφιστῇ λεγόμενα, ἐξ ὧν ἡ κίνησις ἠύρησθαι δοκεῖ. «Τί δὲ πρὸς Διός, ὡς ἀληθῶς κίνησιν καὶ ζωὴν καὶ ψυχὴν καὶ φρόνησιν ἢ ῥαδίως πεισθησόμεθα τῷ παντελῶς ὄντι μὴ παρεῖναι μηδὲ ζῆν αὐτό, μηδὲ φρονεῖν, ἀλλὰ σεμνὸν καὶ ἄγιον, νοῦν οὐκ ἔχον, ἀκίνητον ἐστὼς εἶναι; δεινὸν μὲντ' ἂν, ὃ ξένη, λόγον συγχωροῦμεν. ἀλλὰ νοῦν μὲν ἔχειν, ζωὴν δὲ μὴ φῶμεν; καὶ πῶς; ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἀμφοτέρω ἐνόησα αὐτῷ λέγομεν, οὐ μὴν ἐν ψυχῇ γε φήσομεν αὐτὸ ἔχειν αὐτά; καὶ τίνα ἕτερον ἔχει τρόπον; ἀλλὰ δήτα νοῦν μὲν καὶ ζωὴν καὶ ψυχὴν, ἀκίνητον μὲντοι τὸ παράπαν ἔμψυχον ὄν ἐστάναι; πάντα ἐμοὶ γελοῖα ταῦτα εἶναι φαίνεται. καὶ τὸ κινούμενον δὴ καὶ κίνησιν συγχωρητέον ὡς ὄντα. ξυμβαίνει γοῦν, ὃ Θεαίτητε, κινήτων ὄντων νοῦν μηδενὶ περὶ μηδενὸς εἶναι μηδαμοῦ». καὶ ὅρα ὅτι καὶ αὕτη ἡ κίνησις ἣν ὁ Πλάτων εὔρε καὶ τοῖς ἄλλοις γένεσι συγκαταριθμεῖ, ὡς ἐν τοῖς οὐσίαις ἐθεωρήθη, κατὰ τὴν ζωὴν καὶ φρόνησιν τοῦ παντελοῦς ὄντος ἀναφανείσα. ἐπεὶ δὲ ἐκεῖ πάντα, ὅπερ καὶ πρότερον εἶπον, μετὰ τῆς ἀσυγχύτου ἐνώσεως καὶ τὴν ἀδιάσπαστον καὶ αὐτοτελεῖ διάκρισιν ἔχει, διὰ τοῦτο καὶ καθ' ἑαυτὴν τὴν κίνησιν ἐξεγένετο θεωρεῖν καὶ ὡς γένος αὐτὴν τοῦ ὄντος τίθεναι. ἡ μὲντοι ἐνταῦθα παραδιδομένη κίνησις μεταβολὴ ἐστὶν αἰεὶ ῥέουσα καὶ τοῦ δυνάμει μένοντος δυνάμει ἐνέργεια. διὸ καὶ χρόνον μετρεῖται ὡς περὶ ἐκείνη τῷ αἰῶνι· καὶ καταπέποται ἐν τοῖς κινουμένοις, οὐκ ἔχουσα τὴν καθ' αὐτὴν ὑπόστασιν. αἰτίων δὲ οἶμαι τῆς διαφόρου ταύτης ἐπιβολῆς τὸ τὸν μὲν Πλάτωνα ἀξιῶντα παραδειγματικῶς τῶν τῆδε αἰτία τοῖς αὐτοῖς ὀνόμασι καλεῖσθαι, τὸν δὲ Ἀριστοτέλη τὴν τοιαύτην ὁμωνυμίαν εὐλαβηθῆναι ὡς κατὰ τὸ ὄνομα καὶ τὴν ἔννοιαν ὁμοίαν προβαλλομένην ἐν ἡμῖν».

ἀφ' ἑνὸς μὲν διατηρεῖ τὴν ὑπεροχὴν τοῦ πνευματικοῦ καθόλου, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐξαλείφει τὴν ἀντίθεσιν τοῦ πνευματικοῦ πρὸς τὸν κόσμον τῶν ἐπὶ μέρους φαινομένων. Τοῦτο, ὡς μεταβάλλον τὸ ἀκαθόριστον, τὴν ὕλην εἰς εὐδιακρίτους καὶ μετὰ ὁρισμένων γνωρισμάτων συγκεκριμένας μορφάς, καθιστᾷ εὐκόλον τὴν παραδοχὴν τῶν ἰδεῶν, ὡς κινητηρίων καὶ διαμορφουσῶν ἀρχῶν τοῦ κόσμου. Τὸ εἶδος δὲν πρέπει νὰ νοηθῆ ὡς ἐνότης ἀθροίσματος μορίων ἢ σωροῦ, οὐδ' ὡς ἐνότης ὑπὸ τύπον μονάδος, ἢ στιγμῆς, ἀλλ' ὡς ἐντελέχεια, ὡς δημιουργικὴ μορφή καὶ φύσις. «καὶ τὸν ἀριθμὸν δεῖ εἶναι τι ᾧ εἰς, ὃ νῦν οὐκ ἔχουσι λέγειν τίτι εἰς, εἴπερ ἐστὶν εἰς· ἢ γὰρ οὐκ ἐστὶν ἀλλ' οἷον σωρός, ἢ εἴπερ ἐστὶ, λεκτέον τί τὸ ποιοῦν ἐν ἐκ πολλῶν. καὶ ὁ ὁρισμὸς εἰς ἐστίν· ὁμοίως δὲ οὐδὲ τοῦτον ἔχουσι λέγειν. καὶ τοῦτ' εἰκότως συμβαίνει· τοῦ αὐτοῦ γὰρ λόγου, καὶ ἡ οὐσία ἐν οὕτως, ἀλλ' οὐχ ὡς λέγουσί τινες, οἷον μόνος τις οὐκ ἢ στιγμή, ἀλλ' ἐντελέχεια καὶ φύσις τις ἐκάστη» (Μετὰ τὰ Φυσ. Η' Β, 1044 a 3). «διηρημένου δὲ καθ' ἕκαστον γένος τοῦ μὲν ἐντελεχείᾳ τοῦ δὲ δυνάμει, ἢ τοῦ δυνάμει ὄντος ἐντελέχεια, ἢ τοιοῦτον, κίνησις ἐστίν, οἷον τοῦ μὲν ἀλλοιωτοῦ, ἢ ἀλλοιωτόν, ἀλλοιώσις, τοῦ δὲ αὐξήτοῦ καὶ τοῦ ἀντικειμένου φθιτοῦ (τοῦδὲν γὰρ ὄνομα κοινὸν ἐπ' ἀμφοῖν), αὐξήσις καὶ φθίσις, τοῦ δὲ γεννητοῦ καὶ φθαρτοῦ γένεσις καὶ φθορά, τοῦ δὲ φθρητοῦ φορά. ὅτι δὲ τοῦτό ἐστὶν ἡ κίνησις ἐντεῦθεν δῆλον. ὅταν γὰρ τὸ οἰκοδομητόν, ἢ τοιοῦτον αὐτὸ λέγομεν εἶναι, ἐντελεχείᾳ ἢ, οἰκοδομεῖται, καὶ ἐστὶ τοῦτο οἰκοδόμησις· ὁμοίως δὲ καὶ μάθησις καὶ ἰάτρευσις καὶ κύλισις καὶ ἄλλαι καὶ ἄδρυσις καὶ γήρανσις» (Φυσ. Ἀκρ. Γ' 1, 201 a 9). «ἢ δὲ τοῦ δυνάμει ὄντος, ὅταν ἐντελεχείᾳ ὢν ἐνεργῆ οὐχ ἢ αὐτό, ἀλλ' ἢ κινήτον κίνησις ἐστίν» (201 a 27). «ἢ τοῦ δυνατοῦ, ἢ δυνατόν, ἐντελέχεια φανερόν ἐστι κίνησις ἐστίν» (201 b 4). «διὸ ἢ κίνησις ἐντελέχεια τοῦ κινήτοῦ, ἢ κινήτόν, συμβαίνει δὲ τοῦτο θίξει τοῦ κινήτικοῦ, ὥστε ἅμα καὶ πάσχει» (2, 202 a 7). «καὶ τὸ ἀπορούμενον δὲ φανερόν, ὅτι ἐστὶν ἢ κίνησις ἐν τῷ κινήτῳ· ἐντελέχεια γὰρ ἐστὶ τούτου, καὶ ὑπὸ τοῦ κινήτικοῦ. καὶ ἢ τοῦ κινήτικοῦ δὲ ἐνέργεια οὐκ ἄλλη ἐστίν· δεῖ μὲν γὰρ εἶναι ἐντελέχειαν ἀμφοῖν» (3, 202 a 15)¹. «διηρημένου δὲ καθ' ἕκαστον γένος τοῦ μὲν δυνάμει τοῦ δ' ἐντελεχείᾳ, τὴν τοῦ δυνάμει ἢ τοιοῦτόν ἐστιν ἐνέργειαν λέγω κίνησιν. ὅτι δ' ἀληθῆ λέγομεν, ἐνθένδε δῆλον. ὅταν γὰρ τὸ οἰκοδομητόν ἢ τοιοῦτον αὐτὸ λέγομεν εἶναι, ἐνεργείᾳ ἢ οἰκοδομεῖται, καὶ ἐστὶ τοῦτο οἰκοδόμησις. ὁμοίως μάθησις, ἰάτρευσις καὶ κύλισις, βάδισις, ἄλλαι, γήρανσις, ἄδρυσις, συμβαίνει δὲ κινεῖσθαι, ὅταν ἢ ἐντελέχεια ἢ αὐτῆ, καὶ οὔτε πρότερον οὐθ' ὕστερον. ἢ δὲ τοῦ δυνάμει ὄντος ἐντελέχεια, ὅταν ἐντελεχείᾳ ὢν ἐνεργῆ, οὐχ ἢ αὐτὸ ἀλλ' ἢ κινήτόν, κίνησις ἐστίν. λέγω δὲ τὸ ἢ ὡδε. ἐστὶ γὰρ ὁ χαλκὸς δυνάμει ἀνδριάς· ἀλλ' ὁμοίως οὐχ ἢ τοῦ χαλκοῦ

¹ Simpl. in Phys. 201 a 9 «ὅταν ἀπὸ τοῦ δυνάμει μεταβάλλῃ εἰς τὸ ἐνεργείᾳ μένοντος ἐν αὐτῷ τοῦ δυνάμει, τότε λέγεται κινεῖσθαι. εἰκότως οὖν προσέθηκεν ἢ τοιοῦτον, ἵνα ἢ ἐνέργεια τοῦ δυνάμει μένοντος ἐπιτελῆται· διττὴ οὖν ἢ κυρίως ἐντελέχεια, ἢ μὲν ὡς εἶδος τέλειον ἠρεμοῦν, ὡς ἢ ψυχὴ λέγεται ἐντελέχεια, ἢ δὲ ἢ κατὰ τοῦτο ἐνέργεια. εἰ δὲ ποτε καὶ ἀπλῶς ἢ ἐνέργεια λέγοιτο ἐντελέχεια, καὶ αὐτὴ καθόσον ἕκαστον ἐνεργεῖν κατὰ τὴν ἑαυτοῦ φύσιν τὰς ἐνεργείας ἀποδίδωσιν, εἴτε ἀτελής ἢ φύσις, εἴτε τελεία... προσεχτέον δὲ ὅτι τὸ τῆς ἐνεργείας νῦν ὄνομα κοινῶς τέθεικεν ὁ Ἀριστοτέλης ἐπὶ τε τοῦ ποιοῦντος καὶ τοῦ πάσχοντος· κοινῶς γὰρ ἐπ' ἀμφοῖν, ἢ ἀπὸ τοῦ δυνάμει ἐπὶ τὸ ἐνεργείᾳ διανύσασθαι κίνησις ἐστίν... ἀμφὸς δὲ κοινῷ ὀνόματι ἐνέργειαν ὁ Ἀριστοτέλης ἐκάλεσε, καθόσον τὸ δυνάμει ἐκατέρωθεν διεγείρεται πρὸς τὸ ἐνεργείᾳ. μήποτε δὲ καὶ τὸ ποιοῦν ὅταν ἀπὸ τοῦ δυνάμει εἰς τὸ ἐνεργείᾳ μεταβάλλῃ, ὡς πάσχον κινεῖται καὶ οὐχ ὡς ποιοῦν».

έντελέχεια, ἢ χαλκός, κίνησις ἐστίν. οὐ γὰρ ταῦτόν χαλκῶ εἶναι καὶ δυνάμει τινί, ἐπεὶ εἰ ταῦτόν ἦν ἀπλῶς κατὰ τὸν λόγον, ἦν ἂν ἢ τοῦ χαλκοῦ έντελέχεια κίνησις τις. οὐκ ἔστι δὲ ταυτό. δῆλον δὲ ἐπὶ τῶν ἐναντίων· τὸ μὲν γὰρ δύνασθαι ὑγιαίνειν καὶ δύνασθαι κάμνειν οὐ ταυτόν. καὶ γὰρ ἂν τὸ ὑγιαίνειν καὶ τὸ κάμνειν ταυτόν ἦν· τὸ δ' ὑποκείμενον καὶ ὑγιαίνον καὶ νοσοῦν, εἴθ' ὑγρότης, εἴθ' αἷμα, ταῦτό καὶ ἔν. ἐπεὶ δ' οὐ ταυτόν, ὡσπερ οὐδὲ χρῶμα ταῦτό καὶ ὄρατόν, ἢ τοῦ δυνατοῦ ἢ δυνατὸν έντελέχεια κίνησις ἐστίν. ὅτι μὲν οὖν ἐστὶν αὕτη, καὶ ὅτι συμβαίνει τότε κινεῖσθαι ὅταν ἢ έντελέχεια ἢ αὕτη, καὶ οὔτε πρότερον οὔθ' ὕστερον δῆλον. ἐνδέχεται γὰρ ἕκαστον ὅτε μὲν ἐνεργεῖν, ὅτε δὲ μὴ, οἷον τὸ οἰκοδομητόν, ἢ οἰκοδομητόν, καὶ ἢ τοῦ οἰκοδομητοῦ ἐνέργεια ἢ οἰκοδομητόν, οἰκοδόμησις ἐστίν. ἢ γὰρ τοῦτό ἐστίν ἢ οἰκοδόμησις, ἢ ἐνέργεια ἢ ἢ οἰκία. ἀλλ' ὅταν οἰκία ἢ, οὐκέτι οἰκοδομητόν ἐστίν. οἰκοδομεῖται δὲ τὸ οἰκοδομητόν, ἀνάγκη ἄρα οἰκοδόμησιν τὴν ἐνέργειαν εἶναι, ἢ δὲ οἰκοδόμησις κίνησις τις. ὁ δ' αὐτὸς λόγος καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων κινήσεων» (Μετὰ τὰ Φυσ. Κ' 9, 1065 b 15). «ἢ τε κίνησις ἐνέργεια μὲν εἶναι δοκεῖ τις, ἀτελῆς δὲ· αἷτιον δ' ὅτι ἀτελὲς τὸ δυνατὸν οὐ ἐστὶν ἐνέργεια» (1066a 20). «καὶ ὅτι ἐστὶν ἢ κίνησις ἐν τῷ κινητῷ δῆλον· έντελέχεια γὰρ ἐστὶ τούτου ὑπὸ τοῦ κινητικοῦ» (1066a 27) ¹.

Ὅθεν ἢ έντελέχεια δὲν εἶναι μόνον ἢ ἥρεμος συνοχή τῆς μορφῆς, ἀλλὰ δύναται νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς φορεὺς τῆς ζωῆς αὐτῆς, ὡς ἑυθμίζουσα τὴν κατεύθυνσιν αὐτῆς. Οὕτως ὁ Ἀριστοτέλης μετήνεγκε τὴν περὶ ἰδεῶν διδασκαλίαν, νοουμένην ὡς διδασκαλίαν διὰ μορφωτικῶν ὁλοτήτων, ἐπὶ τοῦ πεδίου βιολογικῶν τύπων, ὅπου τὸ εἶδος, ὡς ζῶσα καὶ ἀνελισσομένη μορφή, ἔμελλε νὰ ἀπομακρυνθῆ τῆς ἐννοίας τῆς ἀριθμητικῆς καὶ γενικῶς τῆς ποσοτικῆς ἀρχῆς Διότι τὸ ἀριστοτε-

¹ Μετὰ τῆς θεμελιώδους γνώμης τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅτι τὸ γινόμενον σύγκειται ἐξ ὕλης καὶ εἶδους, συνδέεται στενῶτατα καὶ ἢ ἄλλη ἐξ ἰσοῦ θεμελιώδης αὐτοῦ γνώμη, καθ' ἣν τὸ γινόμενον εἶναι μεταβολὴ ἐκ τῆς δυνάμεως εἰς τὴν ἐνέργειαν, ἀνάπτυξις ἐκ τῆς ἐν σπέρματι καταστάσεως εἰς τὴν τελείωσιν, ἐκ τοῦ δυνάμει ὄντος εἰς τὸ ἐνεργεῖν ὄν. Τοῦτο δ' ἀκριβῶς ἀποτελεῖ τὴν οὐσίαν τῆς κινήσεως ταύτης, ἣν ὁ Ἀριστοτέλης ὀρίζει ὡς ἀτελεῖ έντελέχειαν τοῦ δυνάμει ὄντος. Οὕτω τὸ δυνάμει ὄν γίνεται μέσον τι μεταξὺ ὄντος καὶ μὴ ὄντος. Ἡ δὲ παρατήρησις τῶν ὀργανικῶν ὄντων καὶ τῶν ὄντων τῆς τέχνης κατέστησε καταληπτὴν τὴν ἐννοιαν τοῦ δυνάμει ὄντος. Διότι ὁ σπόρος καὶ τὸ σπέρμα διὰ τῆς ἀναπτύξεως τελειοῦνται. Ἐν τῷ σπόρῳ καὶ τῷ σπέρματι ἐνυπάρχει δυνάμει ὄλον τὸ ὀργανικὸν ὄν μετὰ πάντων τῶν μερῶν αὐτοῦ, κατὰ δὲ τὸ τέλος τῆς ἀναπτύξεως ἐμφανίζεται τοῦτο ἐν τελειότητι, ὡς ἐνεργεῖα ὄν. Ὅμοίως καὶ ἐπὶ τῶν ἔργων τῆς τέχνης. Τὸ μάρμαρον π. χ. ἢ ὁ χαλκός εἶναι ἢ δυνατότης, ὁ ὄρος, ἢ προϋπὸθεσις τοῦ ἀνδριάντος, μόνον ὅτι ὑπάρχει διαφορὰ μεταξὺ τοῦ δυνάμει τοῦ σπόρου ἢ τοῦ σπέρματος καὶ τοῦ δυνάμει τῆς ὕλης τῶν ἔργων τῆς τέχνης. Ἐν τῷ σπόρῳ καὶ τῷ σπέρματι ἐνυπάρχει σύμφυτος ἢ δύναμις, ἢ έντελέχεια ἢ ὠθοῦσα τὸ δυνάμει ὄν εἰς ἀνάπτυξιν, ἐνῶ ἢ ὕλη τῶν ἔργων τῆς τέχνης εἶναι μᾶλλον παθητικὴ δύναμις, ἔχουσα ἀνάγκην τῆς ἐξωτερικῆς ἐνεργείας τοῦ καλλιτέχνου. Διὰ τῶν ἐννοιῶν δυνάμει καὶ ἐνεργεῖα ὁ Ἀριστοτέλης, ὡς γίνεται φανερόν, θέλει νὰ ἐκφράσῃ τὰς διαφορὰς καταστάσεις, καθ' ἃς δύναται νὰ ὑπάρχῃ ὄν τι, τὴν προτέραν δηλονότι ἀτελεῖ καὶ τὴν μετέπειτα τελείαν. Πρὸς τούτοις δὲ διὰ τῶν ἐννοιῶν τούτων ἐξαφανίζεται ὁ χωρισμὸς τοῦ πράγματος εἰς τὰ δύο στοιχεῖα ὕλη καὶ εἶδος, καθόσον ἢ ὕλη καὶ τὸ εἶδος γίνονται τὰ δύο ἄκρα τοῦ γίνεσθαι πράγματός τινος, αἱ δύο βαθμίδες τῆς ἀναπτύξεως αὐτοῦ. Οὐδεμία ἄλλη ἐννοια ἐν τῷ φιλοσοφικῷ συστήματι τοῦ Ἀριστοτέλους κέκτηται τσαύτην σημασίαν ὅσην ἢ ἐννοια αὕτη τοῦ δυνάμει ὄντος. Ὁ Ἀριστοτέλης ἐφήρμοσε ταύτην ἐπὶ παντός εἶδους γενέσεως ἀπὸ τῶν ἀπλουστάτων φυσικῶν ὄντων μέχρι τῶν ἀνωτάτων πνευματικῶν γεγονότων καὶ φαινομένων καὶ ὡς νόμον διετύπωσε: «πᾶν τὸ γινόμενον μεταβάλλει ἐκ τοῦ δυνάμει ὄντος εἰς τὸ ἐνεργεῖν ὄν» (Μετὰ τὰ Φυσ. Α' 2 1069 b 15).

λικόν είδος, ὡς ἀρχὴ ποιοτική, δυναμική, εἶναι ἄλλο τι ἢ ἡ πλατωνική ἰδέα, ἣτις ὡς ἀριθμός, εἶναι ἀρχὴ μέτρου καὶ ἀναλογίας, νόμου καὶ ἀρμονίας, ἐπομένως ἀρχὴ ποσοτική, στατική. «οὐκοῦν τὰ μὴ δεχόμενα ταῦτα, τούτων δὲ τὰ ἐναντία πάντα δεχόμενα, πρῶτον μὲν τὸ ἴσον καὶ ἰσότητα, μετὰ δὲ τὸ ἴσον τὸ διπλάσιον καὶ πᾶν ὅ τι περ ἂν πρὸς ἀριθμὸν ἀριθμὸς ἢ μέτρον ἢ πρὸς μέτρον, ταῦτα ξύμπαντα εἰς τὸ πέρας ἀπολογιζόμενοι καλῶς ἂν δοκοῖμεν δρᾶν τοῦτο, ἢ πῶς σὺ φῆς;» (Φίληβ. 25a). «τὴν τοῦ ἴσου καὶ διπλασίου, καὶ ὁπόση παύει πρὸς ἄλληλα τὴναντία διαφόρως ἔχοντα, σύμμετρα δὲ καὶ σύμφωνα ἐνθεῖσθαι ἀριθμὸν ἀπεργάζεται» (25d, Τίμ. 31c καὶ ἐξῆς). Κατὰ ταῦτα ὁ Ἀριστοτέλης γίνεται εἰσηγητὴς καὶ ὑπέρομαχος νέας τοῦ κόσμου παρατηρήσεως, νέας περὶ κόσμου θεωρίας διαφόρου τῆς τῶν προηγουμένων φυσικῶν φιλοσόφων. Πάντες σχεδὸν οἱ πρὸ τοῦ Ἀριστοτέλους φυσικοὶ φιλόσοφοι ἐξήτασαν πρὸ πάντων τὰ φαινόμενα τῆς ἀνοργάνου φύσεως καὶ προσεπάθουν κατὰ τοὺς νόμους τοῦς ταῦτα διέποντας νὰ ἐρμηνεύσωσι καὶ τὰ τῆς ὀργανικῆς φύσεως. Ὁ Ἀριστοτέλης, ἀντιστρόφως, ὁρμάται ἐκ τῆς ὀργανικῆς φύσεως. Τὴν δὲ πρὸς τοῦτο ἀφορμὴν ἔδωκε τὸ γεγονός, ὅτι ἡ μηχανικὴ θεωρία τῶν Ἀτομικῶν ἦτο ἀνίκανος νὰ ἐξηγήσῃ τὰ φαινόμενα τῆς ὀργανικῆς φύσεως. Διότι ἡ ἐρευνα τῶν φαινομένων τῶν ὀργανικῶν μορφῶν ἀποδεικνύει ὅτι ταῦτα δὲν ὑπόκεινται εἰς μηχανικὰς μεταβολὰς, ἀλλ' ὅτι εἶναι μᾶλλον ζῶσα καὶ δημιουργικὴ ἀνέλιξις καὶ διαμόρφωσις. Φυσικὸν ἐπομένως ἦτο ἡ ζωὴ, ἣς τὰ φαινόμενα ἀπαιτοῦσι τὴν παρατήρησιν τοῦ ὅλου, νὰ ἀποτελέσῃ τὸ κέντρον τῆς τοιαύτης τοῦ κόσμου παρατηρήσεως καὶ ἡ ὁλότης, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ ἀδρανῆ μηχανικὰ στοιχεῖα, νὰ νοηθῇ ὡς δημιουργικὴ διαμόρφωσις.

Πᾶσα μορφή τείνει πάντοτε πρὸς διατήρησιν, συμπλήρωσιν καὶ καλυτέραν αὐτῆς διαμόρφωσιν¹. «καὶ διὰ τοῦτο τοῦ ζῆν πᾶσιν ἔμφυτος ἡ ὄρεξις» (Ἡθ. Εὐδῆμ. 1244b 27). «ἐπεὶ γὰρ ἐν ἀπασιν ἀεὶ τοῦ βελτίονος ὀρέγεσθαι φεμὲν τὴν φύσιν» (Περὶ Γεν. καὶ Φθορᾶς Β' 10, 336b 27). «ὄντος γὰρ τινος θείου καὶ ἀγαθοῦ καὶ ἐφετοῦ, τὸ μὲν ἐναντίον αὐτῷ φεμὲν εἶναι, τὸ δὲ ὅπερ πέφυκεν ἐφίεσθαι καὶ ὀρέγεσθαι αὐτοῦ κατὰ τὴν ἑαυτοῦ φύσιν» (Φυσ. Ἀκρ. Α' 9, 192a 16). «φύσει γὰρ ὅσα ἀπὸ τινος ἐν αὐτοῖς ἀρχῆς κινούμενα ἀφικνεῖται εἰς τι τέλος» (Φυσ. Ἀκρ. 199b 15)².

¹ Simplic. in Arist. Phys. 199 a 8 «ἐν δὲ τοῖς φύσει γενομένοις ἔστι τι τέλος, συνεχῶς γὰρ κινεῖται καὶ πρόεισιν ἀδιαλείπτως μέχρι τοῦ τὸ τέλος ὁλόκληρον περιποιήσασθαι, καὶ γὰρ ἡ πόα καὶ ἡ καλάμη καὶ ὁ ἄσταχυς καὶ οἱ ποικίλοι καὶ παμπληθεῖς αὗται μορφαὶ προΐασιν μέχρι τοῦ πυροῦ, εἶτα ἐντεῦθεν στάσις ἤδη καὶ ἡρεμία.

² Καὶ οἱ νεώτεροι φιλόσοφοι καὶ ψυχολόγοι τῆς μορφῆς ὁμιλοῦσι περὶ τάσεως τῆς μορφῆς πρὸς τελικὴν αὐτῆς διαμόρφωσιν, ἣν διαφοροτρόπως χαρακτηρίζουσι. Ὁ Koffka π. χ. χαρακτηρίζει τὸν νόμον τῆς ἀπλῆς μορφῆς ὡς τάσιν εἰς τὸ νὰ γίνῃ πᾶσα μορφή ὅσον τὸ δυνατόν καλυτέρα («so gut wie möglich»). Ὁ νόμος τῆς καλῆς μορφῆς ἀποβλέπει εἰς τι ἄλλο ἢ εἰς ἀπλότητα· τὸ ἰδιάζον τοῦτο ἰδανικὸν τῆς μορφῆς ὀνομάζεται «φυσιογνωμία». Καὶ ὁ Wertheimer ὁμιλεῖ περὶ νόμου τάσεως πρὸς πραγματοποίησιν ἀπλῆς μορφῆς, ἢ περὶ νόμου πρὸς φυσιογνωμίαν τῆς μορφῆς. Ἄλλοι ὁμιλοῦσι περὶ τινος τάσεως πρὸς χαρακτηριστικὴν μορφήν (Fuchs) ἢ πρὸς ἐκδήλωσιν τῆς οὐσίας αὐτῆς (Werner). Ὁ Sander λέγει, ὅτι ἡ μορφή ζητεῖ νὰ φθάσῃ εἰς ἓν ὀρισμένον τυπικὸν ἀρχέτυπον, ὅπερ χαρακτηρίζει διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ G. E. Müller δανεισθείσης λέξεως «ειδοτροπίας» (F. Sander, Experimentelle Ergebnisse der Gestaltpsychol. σελ. 52. R. Matthaesi, Gestaltprobl. 51). Πρὸς τούτοις γίνεται λόγος περὶ ὁρμῆς πρὸς λογικὴν ὑπαγωγὴν πασῶν τῶν μορφῶν τοῦ ὀπτικοῦ πεδίου ὑπὸ ἀνώτερον ὅλον. Ὁ Wertheimer χαρακτηρίζει τὴν ἰδιάζουσαν γένεσιν τῆς συνοχῆς ἐνὸς ὀπτικοῦ πεδίου

Αἱ μορφαὶ ἀνελίσσονται, διαμορφοῦνται. Ὀλότης καὶ διηνεκὴς ἀνέλιξις εἶναι οὐσιώδη στοιχεῖα τοῦ εἶναι καὶ γίνεσθαι. Ἄλλ' ἡ ἀνέλιξις αὕτη δὲν βαίνει τυφλῶς καὶ ἄνευ σχεδίου. Τὸ σχέδιον ὑπάρχον ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τῆς μορφῆς ἀναπτύσσεται ὑπὸ τῆς φύσεως αὐτῆς, τῆς ἐντελεχείας, ἣτις ἀναγκάζει τὴν μορφήν νὰ παραμείνῃ εἰς τὸ εἶδος αὐτῆς, νὰ ἀκολουθήσῃ ὠρισμένην κατεύθυνσιν. Τὸ φῶν τῆς ὄρνιθος εἶναι ἐσωτερικῶς τοιοῦτον, ὥστε εἶναι ἀδύνατον ἐξ αὐτοῦ νὰ γεννηθῇ νῆσσα, ἀλλὰ ὄρνις, οὐδὲ ἐκ τοῦ καρποῦ τῆς δρυὸς φύεται ἰτέα, ἀλλὰ δρυς, ἄλλως θὰ ἦτο δυνατόν τυχαίως ἐκ στάχτους νὰ παραχθῇ ἐλαία. «οὐ γὰρ δὴ, ὅ τι ἔτυχεν ἐξ ἐκάστου γίνεται σπέρματος, ἀλλὰ τότε ἐκ τοῦδε, οὐδὲ σπέρματα τυχόντα ἐκ τοῦ τυχόντος σώματος» (Περὶ Ζῴων Μορ. Α' 1, 641b 26). Ἄλλ' ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς ἐντελεχείας, ἐν ἣ συνάπτεται ἡ παράστασις δυναμικῆς ἐναλλαγῆς ὕλης καὶ μορφῆς μετὰ θεωρίας τοῦ γίνεσθαι, ἐμπεριέχεται πρὸς τούτοις ἡ ἐννοία τοῦ σκοποῦ. Ἡ σκοπιμότης, ἡ κυριαρχοῦσα ἐν τῇ ὀργανικῇ ζωῇ μέχρι καὶ τῶν μικροτάτων φαινομένων αὐτῆς, τὸσαύτην ἐνεποίησεν ἐντύπωσιν εἰς τὸν Ἀριστοτέλη, ὥστε νὰ θεωρῇ πᾶν φυσικὸν φαινόμενον τότε μόνον ἐπὶ σκοπῶς ἐξηγημένον, ὅταν ἀποδειχθῇ ἡ σχέση αὐτοῦ, πρὸς τινὰ ὠρισμένον σκοπόν. Μόνον ἡ τελολογικὴ ἐκδοχὴ τῆς φύσεως δηλοῖ τὴν ἀληθῆ οὐσίαν τῶν πραγμάτων, ἀποδεικνύουσα ὅτι ὕπερ ἐν τῷ δημιουργικῷ γίνεσθαι εἶναι τελευταῖον (τὸ τέλος), εἶναι πρῶτον ὡς πρὸς τὴν ἀληθῆ ἀξίαν, διότι δίδει τὴν ἐννοίαν τῶν πραγμάτων. Καὶ τὸ γίνεσθαι τοῦτο τῆς φύσεως διὰ τῆς ἐντελεχείας, ὡς τελικῆς αἰτίας, λαμβάνει τὴν σφραγίδα ἐνὸς ἐννοίαν ἔχοντος γίνεσθαι. Ὡς μία μηχανὴ ἔχει ἐννοίαν, διότι ἅπαντα τὰ διακεκριμένα αὐτῆς μέρη συνεργοῦσιν πρὸς ἓν ὠρισμένον καὶ τελικὸν ἀποτέλεσμα, ὕπερ ὅποισδήποτε ἔχει ἀξίαν, οὕτω καὶ εἰς ὀργανισμὸς ἔχει ἐννοίαν, διότι τὰ μέρη καὶ αἱ λειτουργίαι αὐτῶν συνεργοῦσιν πρὸς τινὰ ὠρισμένον σκοπόν. Οὕτως ὁ Ἀριστοτέλης ἐκλόνησε σημαντικῶς τὴν τῶν Ἀτομικῶν γνώμην, καὶ ἦν τὰ φαινόμενα ἐν τῇ φύσει εἶναι συγκεχυμένα, τυφλά, χῶδη, μηχανικὰ καὶ κατ' οὐσίαν χωρὶς ἐννοίαν. Κατὰ ταῦτα τὰ μέρη τοῦ ὀργανισμοῦ εἶναι ὀργανικὰ καὶ ἔχουσιν ἀξίαν, ἐφ' ὅσον ταῦτα συντελοῦσι πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ ὄλου. Χαρακτηριστικὸν δὲ τοῦ ὀργανισμοῦ εἶναι ὅτι τὸ ὅλον εἶναι πρότερον ἢ τὰ μέρη αὐτοῦ. Διότι τὰ μέρη οὐδεμίαν ὑπαρξίν θὰ εἶχον ἐὰν δὲν ὑπῆρχεν ἡ ἐντελέχεια. Ἐκαστον μέρος τοῦ ὀργανισμοῦ μόνον ἐν τῷ ὄλῳ εἶναι ἐνεργόν, διὰ δὲ τοῦ ἀπὸ τοῦ ὄλου ἀποχωρισμοῦ ἀποβάλλει καὶ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ὑπόστασιν, ὑπάρχει δηλονότι τότε οὐχὶ ὡς πραγματικόν, ἀλλὰ μόνον κατ' ὄνομα. Ἐντεῦθεν δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ἡ μεγάλη σπουδαιότης, ἣν ὁ Ἀριστοτέλης ἀποδίδει εἰς τὸ ὅλον. «τὸ γὰρ ὅλον πρότερον ἀναγκαῖον εἶναι τοῦ μέρους· ἀγκιρουμένου γὰρ τοῦ ὄλου οὐκ ἔστι ποῦς οὐδὲ χεῖρ, εἰμὴ ὁμωνύμως, ὥσπερ εἰ τις λέγει τὴν λιθίνην» (Πολιτ. Α' 2, 1253a 20).

Πρὸς τούτοις τὸ ὅλον εἶναι πρότερον τῶν μερῶν, διότι τοῦτο εἶναι τὸ τέλειον, ἡ ἐντελέχεια, ἡ ἐνέργεια· ἡ δ' ἐνέργεια ἔχει τὸ εἶδος καὶ διὰ τοῦτο αὕτη εἶναι προτέρα τῆς δυνάμεως. «ὥστε εἰ τὸ τέλειον τοῦ ἀτελοῦς καὶ διὰ ταῦτα πρότερον ἂν εἶη τῶν σχημάτων ὁ κύκλος» (Περὶ Οὐρανοῦ Β' 4, 286b 22). «καὶ νῦν ἀπὸ τῶν πρώτων ἀρκτέον πρῶτον. ἔστι δὲ τὰ τέλεια ζῶα πρῶτα, τοικῦτα δὲ τὰ ζῴοτοκοῦντα,

διὰ τῆς τάσεως νὰ ἀποκτήσῃ τοῦτο ἐννοίαν νὰ γίνῃ ἐνιαῖον, νὰ ὀρίζηται ὑπὸ τῆς ἐσωτερικῆς ἀνάγκης (Symposion σ. 13). Καὶ πᾶν σύνθετον καθόλου, δὲν εἶναι τυχαία συνένωσις, ἀλλ' ἐσωτερικῆ συνάφεια, ἐν λογικῶς διατεταγμένον ὄλον.

καὶ τούτων ἄνθρωπος πρῶτον» (Περὶ Ζῳῶν Γεν. 737b 25). «ἔστι γὰρ ἐξ ἐντελεχείᾳ ὄντος πάντα τὰ γιγνόμενα» (Περὶ Ψυχῆς Γ' 7, 431a 3). «ἔτι δὲ εἰ πρότερα τὰ μέρη τοῦ ὄλου, τῆς δ' ὀρθῆς ἢ ὀξεῖα μέρος καὶ ὁ δάκτυλος τοῦ ζῳοῦ, πρότερον ἂν εἴη ἢ ὀξεῖα τῆς ὀρθῆς καὶ ὁ δάκτυλος τοῦ ἀνθρώπου. δοκεῖ δ' ἐκεῖνα εἶναι πρότερα· τῷ λόγῳ γὰρ λέγονται ἐξ ἐκείνων, καὶ τῷ εἶναι δ' ἄνευ ἀλλήλων πρότερα» (Μετὰ τὰ Φυσ. Ζ' 10, 1034b 28). «ἀλλ' οὖν καὶ ταύτη γε δῆλον, ὅτι ἡ ἐνέργεια καὶ οὕτω πρότερα τῆς δυνάμεως κατὰ γένεσιν καὶ χρόνον, ἀλλὰ μὴν καὶ οὐσία γε, πρῶτον μὲν ὅτι τὰ τῆ γενέσει ὕστερα τῷ εἶδει καὶ τῆ οὐσίᾳ πρότερα, οἷον ἀνὴρ παιδὸς καὶ ἄνθρωπος σπέρματος· τὸ μὲν γὰρ ἤδη ἔχει τὸ εἶδος, τὸ δὲ οὐ. καὶ ὅτι ἅπαν ἐπ' ἀρχὴν βαδίζει τὸ γιγνόμενον καὶ τέλος· ἀρχὴ γὰρ τὸ οὐ ἔνεκα, τοῦ τέλους δ' ἔνεκα ἢ γένεσις· τέλος δὲ ἢ ἐνέργεια, καὶ τούτου χάριν ἢ δύναμις λαμβάνεται» (Μετὰ τὰ Φυσ. Θ' 8, 1050a 4). «ὅτι μὲν οὖν πρότερον ἢ ἐνέργεια καὶ δυνάμεως καὶ πάσης ἀρχῆς μεταβλητικῆς φανερόν» (1051a 2). «ὥστε φανερόν, ὅτι ἡ οὐσία καὶ τὸ εἶδος ἐνέργειά ἐστι κατὰ τε δὴ τούτον τὸν λόγον φανερόν ὅτι πρότερον τῆ οὐσίᾳ ἐνέργεια δυνάμεως· καὶ ὡσπερ εἴπομεν τοῦ χρόνου αἰεὶ προλαμβάνει ἐνέργεια ἕτερα πρὸ ἕτερας ἕως τῆς τοῦ αἰεὶ κινουμένου πρώτως, ἀλλὰ μὴν καὶ κυριωτέρως· τὰ μὲν γὰρ αἰδία πρότερα τῆ οὐσίᾳ τῶν φθαρτῶν, ἔστι δὲ οὐδὲν δυνάμει αἰδίων» (1050b 2). Διὰ τοῦτο ὁ Ἀριστοτέλης στρέφεται ἐναντίον ἐκείνων (Πυθαγορείων, Σπευσίππου), οἵτινες ἐρμηνεύουσι τὴν ἀνωτάτην ἀρχὴν τοῦ Σύμπαντος κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὰς ἀρχὰς τῶν φυτῶν καὶ τῶν ζῳῶν (σπόρος, σπέρμα), θέτουσι δ' οὕτως ἐν ἀρχῇ τὸ ἀτελές, ἐξ οὗ ἔπειτα δέχονται ὅτι ἔχει ἀναπτυχθῆ τὸ τέλειον. Τὴν τοιαύτην ἐρμηνείαν ὁ Ἀριστοτέλης θεωρεῖ ἐσφαλμένην. Διότι κατ' αὐτὸν καὶ παρὰ τοῖς φυτοῖς καὶ τοῖς ζῳοῖς, οὐδαμῶς εἶναι ὁ σπόρος, τὸ σπέρμα, τὸ πρῶτον, ἀλλὰ ταῦτα παράγονται ἐξ ὄλου ὄντος, ὑπερ εἶναι τέλειον καὶ ἐνέργεια. Οὕτως ὁ Θεὸς δὲν εἶναι τὸ τελευταῖον προϊόν τῆς ἀνεξίξεως, ἀλλὰ τὸ αἰώνιον Πρῶτον πάσης ἀνεξίξεως. «φαιμέν δὲ τὸν Θεὸν εἶναι ζῳον αἰδίων ἄριστον, ὥστε ζῳὴ καὶ αἰὼν συνεχῆς καὶ αἰδίων ὑπάρχει τῷ Θεῷ· τοῦτο γὰρ ὁ Θεός. ὅσοι δὲ ὑπολαμβάνουσιν, ὡσπερ οἱ Πυθαγόρειοι καὶ Σπεύσιππος, τὸ κάλλιστον καὶ ἄριστον μὴ ἐν ἀρχῇ εἶναι, διὰ τὸ καὶ τῶν φυτῶν καὶ τῶν ζῳῶν τὰς ἀρχὰς αἰτία μὲν εἶναι, τὸ δὲ καλὸν καὶ τέλειον ἐν τοῖς ἐκ τούτων, οὐκ ὀρθῶς οἴονται. τὸ γὰρ σπέρμα ἐξ ἑτέρων ἐστὶ πρότερον τελείων, καὶ τὸ πρῶτον οὐ σπέρμα ἐστίν, ἀλλὰ τὸ τέλειον· οἷον πρότερον ἄνθρωπον ἂν φαίη τις εἶναι τοῦ σπέρματος, οὐ τὸν ἐκ τούτου γιγνόμενον, ἀλλ' ἕτερον ἐξ οὗ τὸ σπέρμα» (Μετὰ τὰ Φυσ. Α' 1072b 28). «οὐκ ὀρθῶς δὲ ὑπολαμβάνει οὐδ' εἰ τις παρεκκλίνει τὰς τοῦ ὄλου ἀρχὰς τῆ τῶν ζῳῶν καὶ φυτῶν, ὅτι ἐξ ἀορίστων ἀτελῶν δὲ αἰεὶ τὰ τελειότερα, διὸ καὶ ἐπὶ τῶν πρώτων οὕτως ἔχειν φησὶν, ὥστε μὴδὲ ὄντι εἶναι τὸ ἐν αὐτό. εἰσὶ γὰρ καὶ ἐνταῦθα τέλειαι αἱ ἀρχαὶ ἐξ ὧν τὰ ἄλλα· ἄνθρωπος γὰρ ἄνθρωπον γεννᾷ καὶ οὐκ ἐστὶ τὸ σπέρμα πρῶτον» (Μετὰ τὰ Φυσ. Ν' 1092a 11).

Ἐπὶ τῶν προϊόντων δὲ καὶ τοῦ περιεχομένου τῆς νοήσεως τὸ καθόλου εἶναι τὸ πρότερον. Ἐπ' αὐτῶν μεταχειρίζεται ὁ Ἀριστοτέλης τὰς φράσεις πρῶτον χρόνῳ καὶ πρότερον φύσει. Ὡς ἡ ἐκπεφρασμένη συλλαβή, ἢ διὰ τῆς σμίλης ὀπλισμένη χεὶρ, ὁ πρὸς οἰκοδομὴν λίθος εἶναι χρόνῳ πρότερα, ἢ ἡ λέξις, ὁ ἀνδριάς καὶ ἡ οἰκία, ἀλλὰ φύσει, τῆ οὐσίᾳ, ἢ λέξις πρότερα, ἢ ἡ συλλαβή, ὁ ἀνδριάς πρότερος ἢ τὸ μέλος, τὸ ὄλον πρότερον ἢ τὸ μέρος, οὕτω διὰ τὴν νόησιν εἶναι φύσει, λογικῶς πρῶτον τὸ καθόλου, ὡς ἐν ἀξίωμα, π. χ. ὁ νόμος τῆς ἀντιτάξεως

είναι ὁ πρῶτος λόγος τῆς γνώσεως, καὶ μόνον διὰ συλλογισμῶν καὶ παραγωγῶν φθάνει τις εἰς τὸ λογικῶς τελευταῖον, εἰς τὸ ἐπὶ μέρος, τὸ ἴδιον, τὸ συγκεκριμένον. «ὁμοίως δὲ καὶ περὶ τοὺς λόγους οἳ τε διὰ συλλογισμῶν καὶ οἳ δι' ἐπαγωγῆς· ἀμφότεροι γὰρ διὰ προγινωσκομένων ποιοῦνται τὴν διδασκαλίαν, οἳ μὲν λαμβάνοντες ὡς παρὰ ξυγιέντων, οἳ δὲ δεικνύοντες τὸ καθόλου διὰ τοῦ δήλον εἶναι τὸ καθ' ἕκαστον» (Ἐναλ. Ὑστ. Α' 1, 71, 3). «διὸ πάντες οἱ ἀποδεικνύοντες εἰς ταύτην ἀνάγουσιν ἐσχάτην δόξαν· φύσει γὰρ ἀρχὴ καὶ τῶν ἄλλων ἀξιωματῶν αὕτη (ἡ ἀρχὴ τῆς ἀντιφάσεως) πάντων» (Μετὰ τὰ Φυσ. Γ' 3, 1005b 19). Ὁ Ἀριστοτέλης ἐπιδιώκει νὰ συλλάβῃ τὰ πράγματα ἐν τῇ ἀρχικῇ αὐτῶν γενέσει, ἵνα καλύτερον αὐτὰ γνωρίσῃ. «εἰ δὴ τις ἐξ ἀρχῆς τὰ πράγματα φυόμενα βλέψειεν, ὡσπερ ἐν τοῖς ἄλλοις, καὶ ἐν τούτοις κάλλιστ' ἂν οὕτω θεωρήσειεν» (Πολιτ. 1252a 24). Ἐχὼν τὴν γνώμην ὅτι τὸ ἐπὶ μέρος ἔχει οὐσιώδη σημασίαν καὶ ἐπιστημονικὴν ἀξίαν μόνον ἐφ' ὅσον συντελεῖ εἰς τὴν τοῦ ὅλου ἔκφρασιν, στρέφει τὴν αὐτοῦ προσοχὴν, θεωρῶν τὸ ὅλον καὶ ἐκ τούτου ζητεῖ νὰ γνωρίσῃ τὰ μέρη καὶ νὰ ὀρίσῃ τὰς σχέσεις αὐτῶν. Διὰ τοῦτο πολλαχοῦ τονίζει, ὅτι πρέπει νὰ ἀρχώμεθα ἀπὸ τῶν πρώτων, πρῶτα δὲ ἐννοεῖ, ὡς εἶδομεν, τὸ ὅλον. Πάντα τὰ ὄντα, εἴτε ταῦτα εἶναι φυσικὰ φαινόμενα καὶ γεγονότα, εἴτε ἔργα ἀνθρώπινα, δύναται νὰ ἐννοήσῃ τις ἐκ τῆς ἐποπτείας τοῦ ὅλου, ἐκ τῆς συλλήψεως τοῦ ὅλου. Περὶ παντὸς ἐπὶ μέρος δύναμαι νὰ εἶπω πρὸς τί τοῦτο ὑπάρχει, τίνα θέσιν καὶ ἀξίαν ἔχει ἐν τῇ τοῦ ὅλου συναφείᾳ. «πανταχοῦ δὲ λέγομεν τό τε τοῦδε ἕνεκα, ὅπου ἂν φκίνηται τέλος τι πρὸς ὃ ἡ κίνησις περαίνει μηδενὸς ἐμποδίζοντος» (Περὶ Ζῴων Μορ. Α' 1, 641b 22). Οὕτω τὸ πᾶν γίνεται καταληπτόν, τὸ πᾶν ἔχει ἔννοιαν. Ὁ δὲ τρόπος οὗτος τῆς παρατηρήσεως ὑπάρχει παρ' Ἀριστοτέλει πανταχοῦ, εἶναι μέθοδος αὐτοῦ¹. Καὶ διὰ τῆς μεθόδου ταύτης ἐξετάζει μετὰ θαυμαστῆς ἐπιμελείας κατὰ τρόπον ἀθθεντικόν, ζητήματα, ἀνατομικῆς, φυσιολογίας, μορφολογίας, ψυχολογίας, βιολογίας καὶ ἄλλων ἐπιστημῶν. Πανταχοῦ προσπαθεῖ τὰ ἐπὶ μέρος νὰ συνάψῃ εἰς ἐνότητα, ἐν ᾗ ἕκαστον μέρος ἔχει ὀρισμένην θέσιν, καὶ ὡς ἐκ τούτου ὀρισμένην ἀξίαν. «εἰ δ' ἐν ζῳῳ τοῦτο δυνατόν γενέσθαι, τί κωλύει τὸ αὐτὸ συμβῆναι καὶ τὸ πᾶν; εἰ γὰρ ἐν μικρῷ κόσμῳ γίνεται καὶ ἐν μεγάλῳ» (252b 24). Ἀπασα τοῦ Ἀριστοτέλους ἡ μεταφυσικὴ, λέγει ὁ Stenzel, κορυφοῦται τέλος εἰς ἔννοιαν ὀλότητος ὀργανικῆς διαρθρώσεως, ἐν ᾗ ἕκαστον μέρος ἐκτελεῖ τὴν ἰδιάζουσαν ὡς ἐκ τῆς θέσεως αὐτοῦ λειτουργίαν, ἐν ᾗ τὸ ὅλον οὐδέποτε εἶναι ἀπλοῦν ἄθροισμα τῶν προσθετέων αὐτοῦ μερῶν, τὴν δὲ γνώμην ταύτην ἀναπτύσσει μέχρι καὶ τῶν ἀπλουστάτην ἔννοιαν ἔχουσῶν μορφῶν, ὡς τῶν συλλαβῶν,

1 Ἡ ἐκδοχὴ αὕτη τοῦ Ἀριστοτέλους καθ' ἣν τὰ ἐπὶ μέρος ἐξαρτῶνται ἐκ τοῦ ὅλου, οὐ ταῦτα εἶναι μέρη, τὸ δ' ὅλον δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ ἀθροίσματος τῶν μερῶν αὐτοῦ δὲν σημαίνει καὶ παραμέλησιν τῆς ἐξετάσεως τῶν ἐπὶ μέρος, ἀφοῦ ἡ ἐρευνα καὶ ἡ μελέτη καὶ τῶν ἐπὶ μέρος ἀγεί εἰς τὴν κατανόησιν τῆς μορφῆς, ἣτις ὑπόκειται ὡς βᾶσις αὐτῶν. «τὰ συμβεβηκότα συμβάλλεται μέγα μέρος πρὸς τὸ εἰδέναι τὸ τί ἐστίν, ἐπειδὴν γὰρ ἔχωμεν ἀποδιδόναι κατὰ τὴν φαντασίαν περὶ τῶν συμβεβηκότων, ἢ πάντων, ἢ τῶν πλείστων, τότε καὶ περὶ τῆς οὐσίας ἔξομέν τι λέγειν κάλλιστα· πάσης γὰρ ἀποδείξεως ἀρχὴ τὸ τί ἐστίν, ὥστε καθ' ὅσους τῶν ὀρισμῶν μὴ συμβαίνει τὰ συμβεβηκότα γνωρίζειν, ἀλλὰ μὴδ' εἰκάσαι περὶ αὐτῶν εὐμαρές, δήλον ὅτι διαλεκτικῶς εἴρηνται καὶ κενῶς ἅπαντες» (Περὶ Ψυχ. Α' β' 402b 21). Τότε δὲ μόνον δικαιούμεθα νὰ λέγωμεν ὅτι γινώσκουμεν τὴν μορφήν ὅταν δυνάμεθα ἐκ ταύτης νὰ παράγωμεν τὰ ἐπὶ μέρος. Τὸ ἔργον τῆς ἐπαγωγῆς περιορίζεται εἰς τὴν παράστασιν ὑποθετικῆς ἐννοίας, ἣτις, ἐὰν ἔπειτα εἶναι ἱκανὴ νὰ ἐρμηνεύσῃ πάντα τὰ ἐπὶ μέρος ἢ ἐπιτρέπει νὰ εἰκάσῃ τις περὶ αὐτῶν, γίνεται ἐπιστημονικὴ.

ἐνθα ΒΑ εἶναι τι νέον παρὰ τῷ Β καὶ Α¹. «οὐθὲν γὰρ οἶόν τε εἶναι τῶν στοιχείων τῷ ἐκ τῶν στοιχείων συγκειμένῳ τὸ αὐτό, οἶον τῷ ΒΑ τὸ Β ἢ Α» (Μετὰ τὰ Φυσ. 1070b 5). Πανταχοῦ ἀποχωρίζει ἐπὶ μέρους συμπλέγματα, διακεκριμένας μορφάς, ἐν αἷς μῆτε τι περιττὸν νὰ ὑπάρχη, μῆτε τι τῶν ἀπαραιτήτων νὰ ἐλλείπη. Αἱ μορφαὶ αὗται ἔνεκα τῶν διαφορῶν σκοπῶν οὓς ἐπιδιώκουσι διακρίνονται εἰς ἀνωτέρας καὶ κατωτέρας. «ὅσα ἐκ πλειόνων συνέστηκε καὶ γίνεται ἐν τι κοινόν, εἴτ' ἐκ συνεχῶν, εἴτ' ἐκ διηρημένων, ἐν ἅπασιν ἐμφαίνεται τὸ ἄρχον καὶ τὸ ἀρχόμενον. καὶ τοῦτο ἐκ τῆς ἀπάσης φύσεως ἐνυπάρχει τοῖς ἐμφύχοις· καὶ γὰρ ἐν τοῖς μὴ μετέχουσι ζωῆς ἐστὶ τις ἀρχή, οἶον ἀρμονία» (Πολιτ. 1254a 28). «βέλτιον τὸ κεχωρίσθαι τὸ κρείττον τοῦ χείρονος» (Περὶ Ζῴων Γεν. 732a 5). «ἐπὶ γὰρ τοῦτο διέλαθεν ἡ φύσις, οἶον παροικοδόμημα ποιήσασα καὶ φραγμὸν τὰς φρένας καὶ διελετό τε τιμιώτερον καὶ τὸ ἀτιμότερον, ἐν ὅσοις ἐνδέχεται διελεῖν τὸ ἄνω καὶ κάτω· τὸ μὲν γὰρ ἄνω ἐστίν, οὗ ἔνεκα καὶ βέλτιον, τὸ δὲ κάτω τὸ τούτου ἔνεκα καὶ ἀναγκαῖον, τὸ τῆς τροφῆς δεκτικόν» (Περὶ Ζῴων Μορ. 572b 20). «ἀεὶ τὸ χεῖρον τοῦ βελτιονόσ ἐστὶν ἔνεκεν, καὶ τοῦτο φανερόν ὁμοίως ἐν τε τοῖς κατὰ τέχνην καὶ τοῖς κατὰ φύσιν» (Πολιτ. 1333a 21). Μεγαλειώδης εἶναι ἡ τοιαύτη παράστασις τοῦ σύμπαντος ὡς ἱεραρχίας μορφῶν διαφορῶν βαθμῶν ἀπὸ τῶν κατωτάτων καὶ ἀπλουστάτων, μέχρι τῶν ἀνωτάτων καὶ τελείων. Οὐχὶ δὲ μόνον τὰ μέρη τῶν ἐπὶ μέρους μορφῶν εἶναι συνηροσμένα καὶ ἠνωμένα, ἀλλὰ καὶ αἱ ἐπὶ μέρους διακεκριμέναι μορφαὶ συνάπτονται πρὸς ἀλλήλας διὰ τῆς ἐνότητος τῆς ἐνεργείας καὶ τοῦ σκοποῦ. Ἐὰν πάντα ἴστανται ἐν συναφείᾳ καὶ ἐν ἀμοιβαίᾳ ἀναφορᾷ, τὸ ἐν ἀνίηκει εἰς τὸ ἄλλο καὶ ἕκαστον πάλιν εἰς τὸ ὅλον. Ἡ φύσις ἀποτελεῖ ἐνότητα, θέλει νὰ κυβερνᾶται ὑπὸ ἐνιαίας ἀρχῆς καὶ δὲν εἶναι ἐπεισοδιώδης κατὰ τὸν τύπον κακῆς τραγωδίας. «οἱ λέγοντες τὸν ἀριθμὸν πρῶτον τὸν μαθηματικὸν καὶ οὕτως ἀεὶ ἄλλη ἔχομένην οὐσίαν καὶ ἀρχὰς ἐκάστης ἄλλας, ἐπεισοδιώδη τὴν τοῦ παντός οὐσίαν ποιούσιν (οὐθὲν γὰρ ἢ ἑτέρα συμβάλλεται οὐσα ἢ μὴ οὐσα) καὶ ἀρχὰς πολλὰς· τὸ δ' ὄντα οὐ βούλεται πολιτεύεσθαι κακῶς. οὐκ ἀγαθὸν πολυκοιρανίῃ· εἰς κοίρανος ἔστω» (Μετὰ τὰ Φυσ. 1075b 37). «οὐκ ἔοικεν ἡ φύσις ἐπεισοδιώδης οὐσα ἐκ τῶν φαινομένων ὡσπερ μοχθηρὰ τραγωδία» (1090b 19). Ἐκδεδηλωμένη τάσις τοῦ Ἀριστοτέλους εἶναι νὰ συλλάβῃ τὸ σύμπαν ὡς ἐνιαῖον κόσμον μετ' ἐνιαίου σκοποῦ. Ἐν δὲ ὑψίστον σκοπὸν διαβλέπει ἐνυπάρχοντα, οὐχὶ ἐν τῷ κόσμῳ, ἀλλὰ δέχεται ὑπερκόσμιον, ὡς δεικνύει ἡ παραβολὴ τῆς σχέσεως τοῦ ὑψίστου σκοποῦ πρὸς τὰ τοῦ κόσμου, πρὸς τὴν τοῦ στρατηγοῦ πρὸς τὸ στράτευμα. «ἐπισκεπτέον δὲ καὶ ποτέρως ἔχει ἢ τοῦ ὄλου φύσις, τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ ἀριστον, πότερον κεχωρισμένον τι καὶ αὐτὸ καθ' ἑαυτό, ἢ τὴν τάξιν; ἢ ἀμφοτέρως ὡσπερ στράτευμα. καὶ γὰρ ἐν τῇ τάξει τὸ εὖ καὶ ὁ στρατηγός, καὶ μᾶλλον οὗτος· οὐ γὰρ οὗτος διὰ τὴν τάξιν, ἀλλ' ἐκείνη διὰ τοῦτόν ἐστιν. πάντα δὲ συντέτακται πως, ἀλλ' οὐχ ὁμοίως, καὶ πλωτὰ καὶ πτηνὰ καὶ φυτὰ· καὶ οὐχ οὕτως ἔχει ὥστε μὴ εἶναι θατέρῳ πρὸς θάτερον μὴδὲν, ἀλλ' ἔστι τι. πρὸς μὲν γὰρ ἐν ἅπαντα συντέτακται, ἀλλ' ὡσπερ ἐν οἰκίᾳ τοῖς ἐλευθέροις ἠκιστα ἔξεστιν, ὅ τι ἔτυχε ποιεῖν, ἀλλὰ πάντα ἢ τὰ πλεῖστα τέτακται, τοῖς δ' ἀνδραπόδοις καὶ τοῖς θηρίοις μικρὸν τὸ εἰς τὸ κοινόν, τὸ δὲ πολὺ ὅ τι ἔτυχεν· τοιαύτη γὰρ ἐκάστου ἀρχὴ αὐτῶν ἢ φύσις ἐστίν. λέγω δὲ οἶον εἰς γε τὸ διακριθῆναι ἀνάγκη ἅπασιν ἔλθειν, καὶ ἄλλα οὕτως ἐστὶν ὧν κοινωγεῖ ἅπαντα εἰς τὸ ὅλον» (Μετὰ τὰ

¹ S. Stenzel, Zahl u. gestalt bei Platon u. Arist. 1924 σελ. 45

Φυσ. Α' 10, 1075a 11). 'Η δὲ τὴν φύσιν διαμορφοῦσα δύναμις γίνεται παρ' Ἄριστοτέλει ἀρχὴ τῆς διαμορφώσεως τῆς ἐπιστήμης. Ὁ χωρισμὸς τῶν ἐπὶ μέρους φυσικῶν μορφῶν καὶ ἡ σχετικὴ αὐτῶν αὐτοτέλεια καὶ αὐτοτελείωσις, εἶναι ὀντολογικὴ ἀμα καὶ μεθοδολογικὴ ἀρχή. Δι' αὐτῆς ἐντὸς τῶν διαφόρων κύκλων τοῦ ἐπιστητοῦ συνάπτονται τὰ ἐπὶ μέρους εἰς ἐνιαίαν τινὰ ἐπιστήμην καὶ αἱ ἐπὶ μέρους ἐπιστήμαι ἐνοῦνται εἰς ἐνιαῖον σύστημα, ἐν ᾧ ἕκαστη τῶν ἐπιστημῶν λαμβάνει τὴν προσήκουσαν θέσιν. Καὶ τὸ φιλοσοφικὸν σύστημα τοῦ Ἄριστοτέλους ἐγερεθὲν ἐπὶ τῶν θεμελίων τῶν ἐπὶ μέρους ἐπιστημῶν, φέρει τὴν σφραγίδα τῆς ἐνότητος τοῦ πνεύματος αὐτοῦ. Ὅπερ δὲ οὗτος εἶπε περὶ τῆς φύσεως, ὅτι δὲν εἶναι ἐπεισοδιώδης, ὡς κακὴ τραγωδία, δύναται νὰ λεχθῆι περὶ τῆς ἰδίας αὐτοῦ φιλοσοφίας, ἐν ᾗ μετὰ σαφηνείας ἀμα καὶ βαθύτητος, ἐν καθαρᾷ εἰκόνι, ἐγκατοπτρίζεται ὁ ἐνιαῖος κόσμος.

ΧΑΡΑΚΤΗΡ ΤΗΣ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΙΚΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ. 'Η ψυχὴ παρ'

Ἄριστοτέλει πρῶτον γίνεται ὑπόθεσις ἰδίας ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης¹, διότι κατ' αὐτὸν ἡ γνῶσις αὐτῆς εἶναι σπουδαιότατη διὰ πάσας τὰς ἐπιστήμας ἰδίᾳ δὲ διὰ τὰς φυσικάς. «δοκεῖ δὲ καὶ πρὸς ἀλήθειαν ἀπασαν ἡ γνῶσις αὐτῆς μεγάλα συμβάλλεσθαι μάλιστα δὲ πρὸς τὴν φύσιν, ἔστι γὰρ ὅλον ἀρχὴ τῶν ζῴων» (Περὶ Ψυχῆς Α' 1, 402a 4). Ὁ Ἄριστοτέλης εὐρύνει τὸ ψυχολογικὸν πρόγραμμα τοῦ Πλάτωνος καὶ ἐξετάζει τὰ σχετικὰ προβλήματα μετὰ τόλμης καὶ ἀμεροληψίας μεγάλης (Φαῖδρος. 270d). Δεχόμενος δὲ ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἀρχὴ τῆς ζωῆς καθόλου, οὐχὶ δὲ μόνον τῶν φαινομένων τῆς συνειδήσεως, ἐπεκτείνει τὰς ἐρεῦνας αὐτοῦ ἐπὶ τῶν ζῴων καὶ φυτῶν. Διὰ τῶν περὶ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς ἐρευνῶν ἀποχωρίζων τὸν ἀνθρώπον ἐκ τοῦ κόσμου τῶν ὀργανικῶν καὶ ἐξετάζων αὐτὸν ὡς εἰδικὴν περίπτωσιν, ζητεῖ νὰ ἐξεύρη ὑπὸ ποίαν μορφήν ἐνεργοῦσι καὶ ἐν τῷ ψυχικῷ κόσμῳ οἱ ἐν τῷ ὀργανικῷ δρῶντες παράγοντες. Ὡς ἐκ τούτου ἡ ἀριστοτελικὴ ψυχολογία πηγάζει κατὰ μέγα μέρος ἐκ τῆς φυσικῆς, καθόσον ἐν εἶδος τῆς ψυχῆς δὲν δύναται νὰ ὑπάρχη ἄνευ τῆς ὕλης. «καὶ διότι καὶ περὶ ψυχῆς ἐνίας θεωρῆσαι τοῦ φυσικοῦ, ὅση μὴ ἄνευ τῆς ὕλης ἐστίν» (Μετὰ τὰ Φυσ. Ε' 1, 1026a 5).

Ἄλλ' ἡ βαθεῖα παρατήρησις ἐπὶ τῆς νοητικῆς ψυχῆς ἀποδεικνύει, ὅτι οἱ παράγοντες, οἵτινες ὡς ζωικαὶ δυνάμεις ἐνεργοῦσιν ἐν τῷ ὀργανικῷ κόσμῳ, εἶναι ἀνίκανοι νὰ ἐξηγήσωσι τὴν ἐσωτερικὴν συνάρειαν ἣτις ἐνώνει τὰς φυσικάς, ψυχικάς καὶ πνευματικάς λειτουργίας εἰς ἀνωτέραν ἀδιαχώριστον ἐνότητα. Καὶ ἐνταῦθα ὁ Ἄριστοτέλης ἀνακαλύπτει νέον παράγοντα, οὔτινος ἡ ἐρευνα οὐδαμῶς ἀνήκει εἰς τὸν κύκλον τῆς φυσικῆς, ἀλλ' εἰς τὸν τῆς πρώτης φιλοσοφίας (Περὶ Ψυχῆς Α' 1, 403, Β' 2, 413). Κατὰ ταῦτα, ἡ ψυχολογία τοῦ Ἄριστοτέλους, εἰ καὶ ἐν αὐτῇ γίνεται εὐρυτάτη χρῆσις τῆς ἐμπειρίας, ἔχει χαρακτηρὰ μεταφυσικόν, βασιζομένη ἐπὶ τοῦ θεμελίου τῆς μεταφυσικῆς αὐτοῦ καὶ περιλαμβάνουσα καὶ τὰ προβλήματα περὶ τῆς οὐσίας τῆς ψυχῆς, τῆς ἀπλότητος αὐτῆς καὶ τῆς σχέσεως αὐτῆς πρὸς τὸ σῶμα.

¹ Τὸ «Περὶ ψυχῆς» ἔργον τοῦ Ἄριστοτέλους δὲν εἶναι τὸ πρῶτον μνημεῖον ψυχολογικῶν ἐρευνῶν, ἀλλ' ἡ πρώτη συστηματικὴ ψυχολογία τῆς ἀρχαιότητος. Σπουδαιότατον τοῦ ἔργου τούτου συμπλήρωμα, οἶονεὶ μεταλλεῖον ψυχολογικῶν γνώσεων, εἶναι τὰ λεγόμενα «Μικρὰ Φυσικά». Καὶ ἐν ἄλλοις ἔργοις πραγματεύεται ὁ Ἄριστοτέλης ψυχολογικὰ ζητήματα, οἷον ἐν τοῖς Φυσικοῖς, περὶ τῆς γενέσεως καὶ ἀναπτύξεως τῆς ψυχῆς, περὶ συγκρίσεως τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς πρὸς τὴν τῶν φυτῶν καὶ τῶν ζῴων, ἐν τοῖς Ἠθικοῖς καὶ Πολιτικοῖς περὶ τῆς βουλήσεως καὶ τῶν βουλευτικῶν πράξεων τοῦ ἀνθρώπου, ἐν τῇ Ῥητορικῇ περὶ συναισθημάτων, παθῶν, χαρακτηρῶν.